

EL NOMENCLÀTOR D'ANDORRA: UN PROJECTE INTERDISCIPLINARI PER A LA CONSOLIDACIÓ DE LA TOPONÍMIA ANDORRANA

Xavier RULL
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

L'any 2003 el Govern andorrà va decidir elaborar el *Nomenclàtor d'Andorra*, un document que reporta la grafia oficial dels topònims (els noms de lloc) andorrans i la seva ubicació cartogràfica (en un mapa). El *Nomenclàtor* està format, doncs, per una llista de topònims i un mapa a escala 1:5.000. Aquest article descriu els motius que han dut a l'elaboració del *Nomenclàtor*, el marc legal i administratiu que s'ha establert per a la confecció d'aquesta obra, algunes qüestions de mètode i les diverses tasques que es duen a terme; és, per tant, un treball que se centra sobretot en els aspectes de la planificació lingüística. En un apèndix es comenten uns quants topònims andorrans i la seva problemàtica.¹

1. L'autor agraeix els comentaris i les aportacions de Salvador Alba, Josep M. Mestres, Josep Moran, Montserrat Planelles, Joan Anton Rabella i Susanna Vela. Com es podrà comprovar, en aquest article no fem servir l'alfabet fonètic internacional (AFI) per a la transcripció fonètica, sinó un sistema propi més simple entre cometes baixes («»). En aquest sistema simplificat es perden matisos (com les aproximants o les semivocals, que no queden representades), però permeten una

2. MOTIUS PER A L'ELABORACIÓ DEL NOMENCLÀTOR

Les raons que han dut el Govern andorrà a elaborar el *Nomenclàtor* són fonamentalment tres. La primera raó, i més important, és publicar un document de referència (en paper i/o en disc i/o en línia) que reporti la grafia oficial dels topònims andorrans i llur ubicació cartogràfica concreta. Per tant, la funció essencial del *Nomenclàtor* és establir l'oficialitat toponímica, en dos aspectes: la grafia² i l'indret al qual fa referència cada topònim. Amb l'existència d'aquest *Nomenclàtor*, es possibilita que en tota mena de productes (documents administratius, projectes d'obra pública, mapes, guies de viatge, enciclopèdies, navegadors dels vehicles per GPS, etc.) s'escrigui cada topònim d'una única manera, sense vacil·lacions gràfiques, i faci referència a un espai concret. No cal dir que, des del punt de vista dels usos administratius, és necessària aquesta fixació gràfica dels topònims:

“La toponímia és un dels factors més importants d'identificació d'una comunitat lingüística: és un dels aspectes on la llengua té una major repercussió social per mitjà de la nombrosa informació de la senyalització viària (i, indirectament, dels mapes); per aquesta raó és molt important que aquesta informació s'ajusti a la normativa vigent del català i que no ofereixi una diversitat de formes en casos paral·lels.” (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1996: 165)

Sense l'oficialitat toponímica i la unicitat toponímica que se'n deriva, pot acabar havent-hi desgavell en els mapes, les guies de viatge, la documentació administrativa, les pàgines web, la retolació viària, etc. (com fa veure Solà (2005) respecte d'Eivissa), cosa gens desitjable per al bon funcionament d'una societat.

La segona raó, lligada a la fixació gràfica oficial, és corregir aquells topònims que, des del punt de vista de la normativa ortogràfica, estiguin mal escrits. En aquest sentit, l'elaboració del *Nomenclàtor* permetrà acomodar a la normativa ortogràfica les grafies aprovades com a oficials (en aquells casos, és clar, en què la grafia usual fins al moment d'elaborar el *Nomenclàtor* no s'adigui amb la normativa ortogràfica).

La tercera raó fa referència a la preservació d'un patrimoni cultural com és la toponímia. Les iniciatives legislatives que s'han fet en la fixació toponímica han tingut present aquest aspecte. Així, la proposició de llei que es va enviar al Parlament de Catalunya per a l'aprovació del nom dels municipis catalans, del 23-1-1981, ja fa esment del valor cultural dels noms de lloc:

representació fonètica vàlida per als objectius d'aquest treball. La raó és que no tots els lectors d'aquest treball seran lingüistes (i, d'altra banda, els topònims dels quals representem la pronúncia són pocs).

2. La fixació gràfica oficial dels topònims també es coneix com a *normalització toponímica* (RABELLA 2000a: 552).

“Els noms de lloc són part essencial del patrimoni d'un poble i contenen elements importants de la seva història i tradició. Per això en èpoques d'opressió els topònims són sovint deformats, i el restabliment de llurs formes tradicionals constitueix el recobriment d'un dels principals senyals d'identitat d'un poble.” (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1990a: 116-117)

En el cas andorrà, el decret del 16-2-2005, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament de la Comissió de Toponímia d'Andorra, també reconeix el mateix paper a la toponímia:

“La toponímia andorrana és un patrimoni col·lectiu que cal salvaguardar com a part del patrimoni lingüístic i cultural del Principat d'Andorra.” (*Butlletí Oficial del Principat d'Andorra*, 23-2-2005)

Aquesta qüestió de la preservació requereix algunes explicacions addicionals.

3. ELS TOPÒNIMS, UN PATRIMONI CULTURAL A PRESERVAR

3.1. El valor cultural dels topònims

La toponímia ha de ser considerada patrimoni cultural d'un país. Com les ermites romàniques o els actes festius populars, per posar dos exemples coneguts. La raó és que els topònims aporten informació cultural i històrica de gran valor:

“Els topònims són moltes coses. [...] Són història viva, perquè quan el temps i els seus aliats s'encarreguen d'esborrar de la memòria de la gent petjades deixades per antics pobladors, és en la toponímia on, si furguem una mica, podem trobar indicis de la cultura, de la llengua i dels costums dels que van habitar les nostres terres abans que nosaltres.” (COMISSIÓ DEL NOMENCLÀTOR 1999: 21)

“En el cas de països com el nostre, de poblament antic i d'història llarga, aquesta sol ésser ben reflectida en la toponímia. No solament aporten una informació científica, lingüística i humana considerable, i per aquest motiu s'han dedicat i es dediquen molts lingüistes a l'estudi etimològic i diacrònic d'aquests noms, sinó que també posseeixen un valor estètic considerable; i, en aquest sentit, ha estat considerada com a «poesia fòssil». Nosaltres tenim la sort de posseir una toponímia rica, no solament quant al valor cultural a què ens hem referit, sinó també quantitativament, és a dir que posseïm una gran densitat de noms en la toponímia tradicional.” (MORAN 1996: 7-8)

En unes paraules semblants s'expressa Veny (1996: 10-11), que fa veure el relligament entre disciplines com la toponímia (l'estudi dels topònims), la

dialectologia (l'estudi de les variants geogràfiques d'una llengua), la geografia i la història.³

El valor cultural dels topònims, doncs, rau en el fet que són fonts per al coneixement del passat —immediat o llunyà— d'un territori i de la seva gent. Així, gràcies als topònims —a banda d'altra mena d'informació, com els documents antics o les restes arqueològiques— sabem quins eren i què feien els pobles que han passat per les terres actualment catalanoparlants: grecs (que ens han deixat topònims com *Empúries* [del mot *emporion* 'mercat', que revela l'activitat econòmica principal de l'indret], *Roses* [perquè els colons que l'ocuparen eren rodís]); púnics (*Eivissa* [d'*Ebessus* o *Ebussus*],⁴ *Maó* [de *Mago* o *Magonis*, cabdill cartaginès]); ibers (*Lleida*, *Tivissa* [ambdós de significat incert]); celtes (*Besalú* [una possible explicació és que significa 'fortalesa entre rius', *Vulpellac*]); bascoïdes —o un idioma emparentat amb l'antic basc— (*Benavarri*, *Unarre* [de significat incert]); romans (*Vic* [del mot *vicus*, que acompanyava el nom antic de la ciutat, *Ausa*], *Portvendres* ['el port de Venus']); germànics (*la Geltrú* [nom de dona germànic, *Wisaltrud*]; *Campdevàdol* [una possible explicació és 'camp de vàndals', tot i que altres autors sostenen que *Vandali* és un nom propi germànic]); àrabs (*la Pobla de Mafumet* [ço és, de *Mohammad*]; *Bràfim* [d'*Ibrahim*]); etc.

Igualment, alguns topònims descriuen l'activitat pròpia d'un indret: *l'Hospitalet de l'Infant* (Baix Camp) o *Molins de Rei* (Baix Llobregat) són exemples de la funció dels edificis que hi havia en aquell indret; i topònims com *Vinyals* i *Vinyet* en llocs de muntanya revelen que s'hi cultivava vinya (VENY 2001: 18). Aquest segon tipus d'informació és especialment interessant en activitats tradicionals que, per l'evolució de la vida, s'han perdut o estan a punt de desaparèixer. Així, *el Lligallo del Gànguïl* i *el Lligallo del Roig* (Camarles, Baix Ebre) són pobles que fan referència al lligallo —agrupació d'usuaris d'un camí ramader per on passaven els ramats—; les urbanitzacions o els caserius anomenats *les Salines* o *ses Salines* (Montsià, Menorca, Eivissa, Formentera) deuen el seu nom a les plantes d'extracció de sal; el poble anomenat *el Barcarès* (Rosselló) evoca l'indret de platja on s'estacionaven les barques de pesca; etc.

3.2. Riscos i problemes en la preservació dels topònims

Malgrat que la toponímia és considerada patrimoni cultural i que, en conseqüència, ha de ser objecte de respecte i protecció, el fet és que es tracta d'un tresor

3. Per a més dades sobre la interrelació entre la toponímia i altres disciplines, vegeu Dorion (1984) i Tort (2001; 2003).

4. Tot i que segons alguns autors potser és el nom d'una deessa, Moreu-Rey (1999: 167) considera que *Ebessus* pot significar senzillament 'illa' o bé 'illa de pins'. En tot cas Moreu-Rey no qüestiona l'origen púnic d'aquest topònim.

fràgil o, en tot cas, potencialment vulnerable, perquè és immaterial.⁵ El patrimoni cultural immaterial es pot fer fonedís amb rapidesa, mentre que el patrimoni cultural material (fonamentalment, construccions) en principi té més capacitat de resistir (tot i que no es pot negar que també hi ha una certa fragilitat).⁶ La toponímia, doncs, és un llegat vulnerable.⁷ Així ho han vist les autoritats:

“La toponímia, com a organisme viu i sensible als esdeveniments, és també un element delicat i feble que moltes vegades depèn només de la memòria de les persones i de la tradició oral, que pot quedar esborrada a cop d'excavadora o amagada sota una fina capa de formigó, d'asfalt o, fins i tot, de gespa. Això fa que sigui molt fàcil que, un cop oblidats, topònims amb informacions valuosíssimes puguin ser substituïts per uns noms intranscendents que només responguin a un afany comercial o de modernitat mal entesa.” (COMISSIÓ DEL NOMENCLÀTOR 1999: 21)⁸

Per això, el Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics ha recomanat la protecció d'aquest patrimoni i que s'eviti la proliferació de noms nous de caràcter comercial o banal, a més d'evitar la pèrdua o la substitució de les denominacions genuïnes.

En tota aquesta qüestió de la protecció de la toponímia cal referir-se a la pressió de llengües com el francès, l'espanyol, l'anglès, l'italià, l'alemany, etc., que poden ser la font de topònims inventats en territori catalanoparlant (pensem sobretot en instal·lacions turístiques, urbanitzacions, edificacions isolades de nova construcció, etc.). Recorrent els territoris catalanoparlants o resseguint-los amb un mapa n'hi ha prou per comprovar com de vegades s'ha tingut poca cura en la gestió dels topònims:

“Cal dir que aquestes recomanacions [per als topònims del Quebec] són ben oportunes també per a nosaltres, no solament en la formació de nous

5. De fa anys, hom distingeix el patrimoni cultural material del patrimoni cultural immaterial, i s'inclou en aquest segon grup la tradició oral (per exemple, els cants) i escènica (per exemple, els balls).

6. Tanmateix, també té raó Amigó (1999: 89) quan afirma que, en alguns casos, poden sobreviure més els topònims amb milers d'anys d'història que no pas les construccions a les quals fan referència els topònims.

7. Per tal de tenir una idea clara de la fragilitat de la toponímia, recomanem la lectura de Rabella (2000b: 418-419) i, sobretot, d'Amigó (1994; 1999). Amigó fa un recorregut toponímic pel Camp de Tarragona i muntanyes adjacents, i també per la vall de Camprodon. En aquest recorregut, comenta els topònims que troba, i sovint fa referència a la manera com es designava abans un indret i per quin motiu modernament es designa d'una altra manera. A tall d'exemple, *la mina dels Tres Termes* (Reus, Baix Camp) evocava el punt de trobada de tres termes distints (Reus, Mascalló i les Comes d'Ulldemolins), avui extints els dos darrers; actualment, aquest indret es coneix com *la mina dels Pelats* (AMIGÓ 1999: 17).

8. Rabella (2000b: 415 i 418-419) s'expressa en unes paraules semblants i aporta més informació sobre aquesta qüestió.

topònims que el desenvolupament de la societat requereix, sinó sobretot per tal d'evitar que noms nous de caràcter banal, híbrid, pejoratiu, groller o comercial substituïssin la toponímia genuïna. Aquest fenomen, dissortadament, va ocórrer sovint en les anomenades «urbanitzacions» que van sorgir descontroladament al final del règim anterior, i que han contaminat greument la toponímia catalana. En donem una mostra [...], d'aquests noms «impropis»: *Gaggioli* (Alella), *Los Olivos* (Begur) [...], *Risuenyo* (Gualba), *El Condado de Jaruco* (Lloret de Mar) [...], *El Rastrillo* (Roses), *El Cortijo* (Roses) [...], *El Borriquito* (Vandellòs) o *Nirvana* (el Vendrell) contaminen la nostra toponímia, i no els hauríem d'oficialitzar de cap manera. Caldria, en aquest sentit, realitzar una tasca ecològica, com es fa en altres aspectes del medi natural, a fi d'anar bandejant aquesta brutícia i de restituir la toponímia genuïna.” (MORAN 1996: 8-9)

“En algunes àrees, sobretot costaneres, la introducció tardana de noms aliens a la toponímia tradicional ha estat molt important: es tracta principalment de noms d'índole turística que tenen una motivació de tipus comercial, els quals, a més de provocar la pèrdua de topònims que tenen una tradició remarcable, sovint són poc adequats o, fins i tot, poden tenir un caràcter banal que amb el temps pot arribar a esdevenir grotesc.” (RABELLA 2000b: 418)

“La construcció de nombroses urbanitzacions, sobretot a la zona costanera, ha tingut com a conseqüència la introducció d'una nova toponímia que en bona part dels casos ha suposat un trencament amb els noms de lloc tradicionals de la nostra geografia, perquè no ha continuat o respectat els noms ja existents, sinó que els ha substituït per d'altres de nous, aliens a la nostra tradició. A més a més, aquests noms generalment han vingut condicionats per criteris comercials i turístics que, a més, han tingut un gust estètic, com a mínim, dubtós. El resultat ha estat la proliferació de noms espuris (com [...] *Pine Beach* (Gavà, Baix Llobregat)) i de noms que han incorporat termes considerats positius des d'un punt de vista turístic i comercial com *mar*, *sol* o *parc* (com *Solimar* (Alcanar, Montsià), [...] *Blanes Vistamar* (Blanes, Selva) [...]), però també d'altres amb voluntat pretesament exòtica (com *Nirvana* (el Vendrell, Baix Penedès) o *Azahara* (Mont-roig del Camp, Baix Camp)), i, fins i tot, alguns amb una denominació pretenciosa (com *el Diamant del Vallès* (Bigues i Riells, Vallès Oriental), *la Selva de les Meravelles* (Canyelles, Garraf) o *el Ducat del Montseny* (Sant Feliu de Buixalleu, Selva)). Així mateix la sacralització del turisme ha comportat l'extensió d'aquestes tendències més enllà de les urbanitzacions, de manera que, per exemple, els nuclis de població que tenien un barri que tradicionalment es coneixia com *la Platja* han incorporat sovint aquest terme a la manera anglesa: *Calafell Platja* en lloc de *la Platja de Calafell* (Calafell, Baix Penedès), *Alcanar-platja* per *la Platja d'Alcanar* (Alcanar, Montsià).” (RABELLA 2000a: 556-557).⁹

9. Per a més dades sobre els topònims motivats per l'activitat turística, vegeu Picornell (1982) per a les Illes i Tort (2002) per a Catalunya.

Un altre element desvirtuador, lligat a la situació política, és la grafització al·lòctona (això és, escriure una paraula d'una llengua amb les normes ortogràfiques d'una altra llengua). En efecte, la presència superposada de l'espanyol i del francès en territoris catalanoparlants ha fet que alguns topònims catalans s'hagin grafiat a l'espanyola o a la francesa. Durant el franquisme es van adaptar i oficialitzar grafies catalanes a l'espanyol: *Vich, Tarrasa, Figueras, Rosas, La Seo de Urgel, Panadés, Ampurdán, Mahón, Vinaroz*, etc.¹⁰ Avui dia, això s'ha corregit a Catalunya, a les Illes i al País Valencià; però que en aquests dos darrers territoris encara hi ha feina a fer en la toponímia menor (és especialment allixonadora la reflexió d'Aguiló (2001: 24) referida a l'adaptació gràfica espanyola dels topònims balears: un *molí paperer* esdevé un *molí Popeye*). En canvi, no s'ha corregit del tot a la Franja (tot i alguns esforços per part de les autoritats locals i del govern de l'Aragó). De la seva banda, a la Catalunya Nord, els noms dels municipis són, en molts casos, noms catalans revestits de grafia francesa: *Villefranche [Vilafranca], Prades [Prada], Collioure [Cotlliure], Elna* (escrit *Elna*, amb *-a* final, seria lligat per un francès com un mot agut: «elnà»), *Perpignan [Perpinyà]*,¹¹ *Ponteilla [Pontellà], le Boulou [el Voló], Torreilles [Torrelles], Cerbère [Cervera]*, etc.¹² Ara bé, malgrat l'aparent dificultat que el català prengui terreny al francès en l'àmbit administratiu, Becat (2002) explica que, tot i la pressió francesa, des del punt de vista oficial no és pas tan difícil aconseguir grafiar un topònim en la seva forma catalana, especialment en el cas de la toponímia menor. En efecte, les autoritats franceses que treballen en cartografia oficial accepten les propostes normalitzadores —catalanitzadores, de fet— presentades per Becat (com a professor de la Universitat de Perpinyà), sempre que no generin una reacció en contra per part de la població (cosa que, segons Becat, no passa gaire).¹³

En general, tots aquests problemes no s'han donat al Principat d'Andorra. Així, els nous topònims sorgits de les activitats lúdiques i turístiques —espais de pistes d'esquí, per exemple— generalment han aprofitat la toponímia ja existent (que

10. De fet, el procés de desnaturalització de la toponímia catalana durant aquest període va ser més complex que una simple castellanització gràfica. En alguns casos, més que adaptar-los a l'espanyol, el que es va fer va ser derogar les formes de la Generalitat republicana (publicades l'any 1933) i utilitzar formes arcaiques o prenortatives (algunes de les quals podríem qualificar com a tradicionals o arcaiques, més que com a espanyoles).

11. Moreu-Rey (1999: 193) considera que la grafia *Perpignan* és, de fet, alhora castellanitzada i francesitzada. Segons aquest autor, la forma realment francesa d'aquest topònim hauria de ser *Perpigna*.

12. La deformació gràfica en francès de topònims occitans ha estat analitzada per Carrera (2003). Aquest estudi permet entendre la francesització gràfica dels topònims nord-catalans.

13. A banda del respecte per la llengua d'origen del topònim, segons Becat hi ha altres raons per les quals les autoritats franceses accedeixen a aquest tipus de normalització, com ara el fet que, en el cadastre, els propietaris reconeguin sense problemes les seves parcel·les: amb una francesització gràfica que desfiguri els topònims, això no estaria garantit i a l'hora de pagar impostos l'Estat francès podria deixar de recaptar diners.

va ser creada en un altre ambient econòmic: l'explotació agrícola i ramadera i l'activitat minerometal·lúrgica). Igualment, el perill de la grafització al·lòctona no s'ha donat gràcies a la independència política del Principat d'Andorra respecte de França i d'Espanya. Al Principat d'Andorra, doncs, els topònims han tingut grafia catalana de manera gairebé ininterrompuda.¹⁴

Ara bé, aquesta llibertat permanent —si se'n pot dir així— d'escriure els topònims en la llengua pròpia ha comportat per a Andorra un altre problema que no han tingut territoris com Catalunya: la pervivència de grafies que no s'ajusten a la normativa ortogràfica actual, com *Canòlich* (en la retolació comunal de Sant Julià de Lòria). En efecte, el procés de normalització lingüística que va tenir lloc a Catalunya durant el primer terç i el darrer quart del segle xx va permetre que es donessin les condicions perquè es canviessin grafies errònies —encara que fossin tradicionals—; és així com es va canviar *Caraups* per l'actual *Querulbs* (Ripollès) i *Marsà* per l'actual *Marçà* (Priorat), d'acord amb l'etimologia (el primer canvi es va fer als anys 30 i el segon canvi es va fer als anys 80).¹⁵ En canvi, al Principat d'Andorra no hi ha hagut cap procés de normalització lingüística —i de retruc de restitució toponímica— perquè no s'hi ha donat cap procés polític de marginació de la llengua catalana (com sí que n'hi ha hagut als territoris catalanoparlants sota domini espanyol i francès). Per tant, algunes grafies tradicionals han romàs inalterades o poc alterades durant segles; no es veia la necessitat de canviar-les perquè tradicionalment s'havien escrit així d'aquella manera.¹⁶

14. A Pujal (1999) hi ha recollit algun mapa antic d'Andorra en què els topònims andorrans apareixen amb grafia adaptada al francès, i també en algun cas a l'espanyol. Això solia passar quan l'autor del mapa era francès o espanyol; però en tot cas aquesta grafia al·lòctona no ha tingut incidència sobre la forma dels topònims *in situ*.

15. Que no vol dir que alguns casos continuïn sent problemàtics per la pressió social o per les inèrcies: *Cabacés / Cabassers* (Priorat), *la Torre de Capdella / la Torre de Cabdella* (Pallars Jussà; la segona forma és l'oficial, però algunes persones de la zona prefereixen la primera), *el Figueró / Figaró* (Vallès Oriental; el 17 d'octubre del 2004 la població d'aquest municipi va votar en referèndum contra la proposta normalitzadora *Figueró*), *Navars / Navàs* (Bages), *Son Servera / Son Cervera* (Mallorca; pertocaria la segona forma, però la primera té molta tradició), *Lladó / Lledó* (Alt Empordà), *Cassà de la Selva / Caçà de la Selva* (Gironès), *Roda de Berà / Roda de Barà* (Tarragonès), etc. També és cert, però, que amb el pas dels anys s'han anat assentant grafies oficials tot i l'oposició que generaven: *Sant Sadurní d'Anoia* i no *de Noia* o *de Noya* (Alt Penedès); *Andratx* i no *Andraitx* (Mallorca); *el Molar* i no *el Molà* (Priorat); *el Lloar* i no *el Lloà* (Priorat); *Peralada* i no *Perelada* (Alt Empordà), *Vic* i no *Vich* (Osona), etc. Això vol dir que es pot assajar d'imposar una forma oficial encara que tingui un cert rebuig, tot esperant que el pas del temps l'assenti.

16. Aquest problema que es dona al Principat d'Andorra es detecta també a la Catalunya Nord. Com que en aquesta regió el català no gaudeix d'oficialitat —i a més ben pocs nord-catalans estan alfabetitzats en català—, quan algú vol escriure un topònim català pot acabar posant-hi una grafia tradicional no normativa (a vegades influïda per la normativa ortogràfica francesa, però a vegades no). És el que passa amb el poble de *Tuïr*; es pot trobar escrit també *Tuhir* i *Tuy*, grafies, totes tres, que representen la mateixa pronúncia, i en el cas de les dues darreres hi ha una certa tradició (PEYTAVÍ 2003). La grafia oficial en francès és *Thuir*, ço que vol dir que no ha influït sobre les grafies tradicionals.

En resum: com a patrimoni cultural que és la toponímia, els poders públics han de procurar conservar-la, especialment —com en el cas de la llengua catalana— quan no té assegurada la seva supervivència o quan hi ha riscos de deformació. En el cas de la toponímia, una de les eines que els poders públics poden fer servir per al seu manteniment és l'oficialització i la fixació gràfica.

4. ANTECEDENTS DEL NOMENCLÀTOR

L'any 2005 s'inicien els treballs per a l'elaboració del *Nomenclàtor d'Andorra*. Feia dos anys, concretament des del 2003, que s'anaven fent propostes de treball des del Govern andorrà. Cal tenir present que el 2003, després d'anys de feina, es va presentar el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. L'experiència i el resultat d'aquest treball permetien tenir una guia en la confecció del *Nomenclàtor d'Andorra*.

El *Nomenclàtor d'Andorra*, però, no és la primera iniciativa que hi ha hagut en aquest camp a Andorra. D'entrada, i pel que fa només a l'estudi de la toponímia andorrana, s'han publicat algunes obres, com el llibret de Clavé (1993) —de perfil poc acadèmic, val a dir—, l'estudi d'Anglada (1993), el treball de Piñol Aguadé (1995) i l'aportació de Coromines (1955). I, amb voluntat més o menys oficialitzadora, hi ha la valuosa *Geografia i Diccionari Geogràfic d'Andorra* (GDG) (ADELLACH & GANYET 1977), que ja és, en certa manera, un nomenclàtor oficiós. Aquesta obra llista una quantitat ingent de topònims andorrans, ordenats alfabèticament i amb la seva georeferenciació relativa a un mapa a escala 1:10.000 (el mapa que acompanya l'obra, però, és a escala 1:50.000). El treball d'arreplega de dades es fa efectuar entre el 1974 i el 1976, amb consultes a diverses persones de cada parròquia, coneixedores del terreny. Una comissió lingüística va estudiar alguns casos dubtosos i va fer propostes de fixació gràfica (els documents sorgits d'aquests treballs s'han perdut).

Ara bé, amb el pas dels anys el Ministeri d'Ordenament Territorial —i qualsevol que tingui interès per qüestions relacionades amb l'urbanisme i l'ordenació territorial— ha constatat l'existència de nombrosos topònims nous no recollits en la GDG, com zones urbanitzades, edificis de tota mena, espais lúdics, infraestructures viàries, zones de servei, equipaments comercials, etc. Cal tenir present que el Principat d'Andorra ha viscut canvis socials, econòmics, demogràfics i urbanístics molt grans durant tot el segle xx, en especial els darrers cinquanta anys; per tant, qualsevol obra amb trenta anys d'existència queda desfasada. A més, els mateixos autors de la GDG van deixar escrit que potser caldria fer més estudis i replantejar-se alguns topònims que van fixar, que no veien del tot clars però que, per manca de dades, no podien resoldre en aquell moment. (El Ministeri d'Ordenament Territorial també tenia detectats topònims presents a la llista de la GDG però no associats a cap espai.)

Pel que fa a la fixació dels topònims, també s'han anat fent aportacions des de diversos àmbits, com ara la mateixa GDG, els estudis acadèmics o els treballs fets o impulsats pels comuns (les corporacions locals andorranes), com és el cas del Comú d'Ordino —des de 1998— o d'Encamp. En ocasió de la publicació de la GDG, ja va tractar algun cas dubtós, i fins i tot es van fer propostes de normalització al Consell General (el parlament andorrà), com és el cas de *la Massana*, per al qual hom va proposar la grafia *la Maçana* (aquesta proposta, però, va ser desestimada pel Consell General).

Alhora, l'estiu del 2004 —just abans de l'inici dels treballs del *Nomenclàtor*— es va generar una petita polèmica a l'entorn de la toponímia andorrana. Els participants en la polèmica van ser Valls (2004a; 2004b; 2004c) i Pol (2004a; 2004b; 2004c); hi va intervenir també Carol (2004), amb un text més aviat reconciliador i amb voluntat de superació del debat. En aquella època Valls estava enllestint el Diccionari Enciclopèdic d'Andorra (DEA) (VALLS [en premsa]), una obra de referència important en el context andorrà. Aquest autor va formular algunes propostes gràfiques de topònims acostades a l'etimologia però allunyades de la tradició (l'aportació posterior de Carol (2005) va en la mateixa línia). Però finalment no va introduir-les al DEA en part perquè les resolucions de la Comissió de Toponímia —que estava a punt de començar els treballs— havien de sortir en poc temps, i qualsevol divergència respecte a les propostes del DEA haurien deixat obsoleta aquesta obra. Valls va acabar cedint el seu material a la Comissió de Toponímia.

Tot i que el debat no va permetre arribar a cap conclusió palpable, van quedar clares dues coses. En primer lloc, es va evidenciar que la qüestió de la normalització toponímica era un afer molt sentit per alguns andorrans. Això en principi és positiu, perquè quan hi ha interès per un tema els treballs sobre aquell tema són més fructífers; però també hi havia el risc que un excés d'aportacions o suggeriments per part de moltes persones allargués els debats i compliqués l'adopció de solucions per part de la Comissió de Toponímia.

En segon lloc, es va evidenciar que hi havia diverses visions sobre com s'havia de tractar la toponímia andorrana. Aquestes visions anaven des de les més conservadores o tradicionalistes (que volien mantenir grafies tradicionals a pesar de l'etimologia) fins a les partidàries de la plena coherència etimològica. Val a dir que les posicions tradicionalistes algun cop han estat lligades —per bé que no sempre— a una voluntat d'autonomia respecte als criteris científics establerts per l'Institut d'Estudis Catalans i l'Oficina d'Onomàstica d'aquesta entitat. És a dir: hom considerava que al Principat d'Andorra no necessàriament s'havien de seguir fil per randa els criteris establerts des de Catalunya. (Més avall reprenem aquest tema.)

5. MARC LEGAL

5.1. La norma legal de referència

La Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial (1999, entra en vigor el 2000) estableix, a l'article 14 (dedicat a la toponímia), que:

“1. La forma oficial dels topònims del Principat d'Andorra és l'andorrana, en llengua catalana. Correspon al Govern, mitjançant les disposicions adequades i d'acord amb les diferents corporacions locals afectades, la determinació dels noms oficials dels territoris, dels nuclis de població, urbanitzacions i de les vies interurbanes. El nom de les vies urbanes el determina la corporació local corresponent.

2. Les denominacions aprovades pel Govern amb les corporacions locals afectades són les legals dins el territori andorrà, i la retolació, la publicitat, l'etiquetatge, la documentació i altres usos de les administracions públiques, de les empreses i les persones jurídiques s'hi han d'acordar.”

La menció expressa de la llengua catalana pel que fa a la forma oficial dels topònims andorrans es pot considerar una extensió de l'oficialitat del català en l'àmbit institucional de tot el Principat d'Andorra. Aquesta oficialitat institucional està establerta per l'article 2.1 de la Constitució andorrana i per l'article 1 de la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial. Tots dos articles tenen una redacció idèntica: “La llengua oficial de l'Estat és el català”.

Pel que fa al procediment administratiu per a l'establiment dels topònims oficials, s'indica que el Govern andorrà és l'organisme encarregat de fer-ho; però en qualsevol cas s'ha de posar d'acord amb els comuns (les corporacions locals andorranes). Això implica que, tot i que el Govern té la facultat d'oficialitzar els topònims —i es pot suposar que també ha de tenir la iniciativa—, els comuns han de ser consultats i, a més, és necessari el seu vistiplau. (En el cas de les vies urbanes, però, els encarregats d'establir-ne la forma oficial són els comuns.)¹⁷

5.2. Obra de referència provisional

L'article 14 de la Llei estableix que el Govern ha d'aprovar la toponímia oficial. Ara bé, l'acompliment d'aquest mandat necessitava un cert temps —i així ha estat—, i per això el legislador va introduir-hi una mesura amb l'objectiu d'evitar el buit legal des del moment de l'aprovació de la Llei fins a la publicació del *Nomenclàtor*. Així, la disposició transitòria tercera diu:

17. Per a més dades sobre el marc legal de la fixació toponímica d'altres territoris catalanoparlants, vegeu Adroer (2003), Pereña (2003), Pérez (2002), Vernet (2003), Alcázar & Azcárate (2002), Becat (2002), Marín & Vernet (1991), Sebastià (2002), Comissió del Nomenclàtor (1999) i *Criteris...* (2005).

“Mentre no s’aprovi la toponímia a què fa referència l’article 14 de la Llei, es declaren topònims oficials tots els que figuren a l’obra «Geografia i diccionari geogràfic d’Andorra», editada pel Consell General el 1977.”

Per tant, mentre no s’aprovi el *Nomenclàtor*, la GDG ha tingut el rang d’oficial (de fet, va ser publicat pel Consell General, i això ja és una certa marca d’oficialitat).

5.3. Fonts per a l’establiment dels topònims

Pel que fa a la forma oficial dels topònims, l’article 14 de la Llei diu que és “l’andorrana”, i tot seguit diu “en llengua catalana”. Aquest afegitó pot interpretar-se com una concreció, subratllant la filiació catalana —des del punt de vista lingüístic— dels topònims andorrans. Creiem que ha d’entendre’s així: el legislador intenta donar caràcter d’oficial als topònims tradicionals del país, els quals són “en llengua catalana”.

Quant al segment “la forma oficial [...] és l’andorrana”, hom podria pensar que la *forma andorrana*, és a dir, la que s’ha utilitzat tradicionalment a Andorra —que no deixa de ser una paraula catalana—, ha de prevaldre a l’hora de fixar-ne la grafia oficial, encara que hi hagi altres possibilitats gràfiques. Això es pot explicar per raons pràctiques; per exemple, així s’evitarien divergències substancials entre la proposta d’oficialització gràfica d’un topònim i allò que s’ha escrit durant molts anys en documents administratius, rètols viaris, rètols publicitaris, mapes, etc. Aquesta possible interpretació, però, no s’ha d’entendre com una contraposició entre *forma andorrana* i *llengua catalana*; al contrari, cal interpretar —i és lògic que sigui així, atès que el Principat d’Andorra és territori catalanoparlant— que la *forma andorrana* és una forma de la llengua catalana originada en territori andorrà pels mateixos andorrans, i que s’ha utilitzat tradicionalment. De fet, la primera frase de l’article 14 deixa clar que *forma andorrana* i *llengua catalana* no són conceptes antitètics, sinó que l’una és una manifestació concreta de l’altra. (En qualsevol cas —com comentem més avall—, els criteris científics per a l’establiment de les grafies dels topònims ja tenen en compte les formes tradicionals.)

5.4. Límits del marc legal

Aquesta qüestió de la forma tradicional andorrana com a factor rellevant en la fixació toponímica enllaça amb el que exposàvem al final del punt 4 d’aquest treball: el debat entre la preponderància de l’etimologia i el manteniment de formes tradicionals. Ja hem vist que l’article 14 de la Llei parla de la *forma andorrana*, cosa que podria fer pensar que la balança s’inclina favorablement cap a la visió tradicionalista. Ara bé, aquesta preeminència de la tradicionalitat implica alguns problemes de mètode. Per tant, és pertinent intentar establir alguns límits, ja que, si no, se’n ressentiria l’operativitat del procés d’elaboració del *Nomenclàtor*.

El primer problema té a veure amb la delimitació del concepte *forma andorrana* des del punt de vista temporal. Creiem que, pel que fa a la temporalitat, *forma andorrana* es pot considerar o interpretar com a *forma tradicional*. L'expressió *forma tradicional* no figura a l'article 14 de la Llei, però és una interpretació pensada per a un bon desenvolupament del treball de fixació dels topònims. Així, *forma tradicional* es pot aplicar a la grafia dels topònims durant els darrers 200 o 300 anys, ja que aquest període conforma l'univers gràfic immediat i reconegut pels andorrans. Més enrere d'aquest període de temps, ja no serien *formes tradicionals*, sinó *formes històriques*, que no poden accedir a l'oficialitat si divergeixen molt de la grafia documentada els darrers 200 o 300 anys. Si no féssim aquesta distinció, ens trobaríem amb un embolic legal: el Principat d'Andorra té una llarga història i molts topònims apareixen en documents antics, i per tant algú podria proposar grafies com *Hordineu* o *Hordinavi* [*Ordino*], *Nagual* [*Nagol*], *Tolçe* [*Tolse*], *Çaturria* [*Setúria*], *Lauria* [*Sant Julià de Lòria*], *Angolestés* [*Engolasters*], *Quanylyu* [*Canillo*], etc., formes que es troben en documents medievals o posteriors. Aquesta interpretació distintiva ens sembla necessària, i per això creiem que cal establir un primer límit (no explicitat a la Llei, però necessari per a l'operativitat de tot el procés) de caràcter temporal: la *forma andorrana* reportada a l'article 14 de la Llei ha de circumscriure's a una certa *tradicionalitat moderna*. (Encara que semblin conceptes antitètics, en el camp de la lingüística *tradicionalitat moderna* és una associació de conceptes possible, amb tots els matisos que s'hi vulguin aplicar.) I, dintre d'aquesta *tradicionalitat moderna*, amb una matisació que fa de contrabalança: encara que la forma tradicional hagi de ser la que ens ha arribat fins als nostres dies (és a dir, fins al segle xx), ha d'estar fortament assentada en la història, ha de tenir les seves arrels més enrere del moment actual: si no féssim aquesta contrabalança, grafies introduïdes durant el segle xx podrien ser *tradicional modernes* al costat de grafies amb centenars d'anys d'història que desapareixen en entrar al segle xx (i potser seria millor oficialitzar la grafia amb més anys d'existència).

El segon problema té a veure amb la delimitació del concepte *forma andorrana* des del punt de vista social. Cal suposar que el legislador, en introduir el concepte *forma andorrana* a la Llei, l'entenia referit a aquella forma tradicional habitual o corrent. Només així es pot intentar oficialitzar una forma tradicional. Si hi ha més d'una forma tradicional per a un topònim (cas de *Bixissarri* i *Bixessari*, o de *Certés* i *Certers*), aleshores el problema és aclarir quina forma ha de ser candidata a l'oficialització. Es podria introduir una proposta desencalladora: la candidata a oficialització d'entre dues formes tradicionals pot ser la que s'acosti més a l'etimologia. Aquesta proposta desencalladora pot ser vàlida en general, però quan les diverses formes tradicionals concurrents s'allunyen per igual de l'etimologia, aleshores ens trobem en un atzucac. Per tant, a banda d'aquesta proposta desencalladora, en cal una altra d'aplicació més general: només s'han de tenir en compte les formes tradicionals usuals o corrents, no pas les que tinguin un ús restringit o limitat

en comparació amb les usuals o corrents. Així, doncs, es pot establir aquest altre límit: les formes tradicionals d'ús restringit haurien de deixar pas a les formes tradicionals d'ús més estès.

El tercer problema és que donar una preeminència absoluta a les formes tradicionals podria implicar, en un cas extrem, no tenir en compte els altres factors que intervenen en la fixació toponímica, previstos en els criteris científics. En el cas de la llengua catalana, els criteris científics han estat establerts per institucions acadèmiques de prestigi com la Universitat de Barcelona, la Universitat de Perpinyà, l'Institut Cartogràfic de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest arraconament dels criteris científics no se'l pot permetre cap país modern, ni en el tractament de la toponímia ni en qualsevol altre àmbit. Per tant, en el treball de fixació toponímica, aquesta preeminència de la tradicionalitat a parer nostre hauria d'estar matisada: sempre que no vagi frontalment en contra dels criteris científics comunament acceptats per les autoritats acadèmiques.

El quart problema no és de l'àmbit de la legalitat, sinó de l'àmbit de la legitimitat. Les actuacions que es duen a terme sobre una llengua (l'establiment de la normativa ortogràfica i gramatical, l'aprovació dels neologismes, la fixació de la toponímia, etc.) haurien de ser d'aplicació universal en aquella llengua. Dit d'una manera més planera: una llengua ha de tenir una única ortografia i una única gramàtica (encara que, especialment en el cas de la gramàtica, algun cop es prevegi dualitat de formes en algun camp, com ara la conjugació verbal). Si això és així és perquè es concep que una llengua és patrimoni comú de tots els qui la parlen (la comunitat lingüística). Per tant, qualsevol actuació que afecti la fesomia de la llengua, ha de ser per a tothom. En aquest sentit, des del punt de vista legal —la Llei ho estableix així— només el Govern (amb els comuns) fixa els topònims oficials andorrans; però des del punt de vista moral això no hauria de fer-se desque- na a la resta de la comunitat lingüística, independentment que aquesta comunitat lingüística s'estengui per diversos estats i regions. (Una altra qüestió és si tots els territoris catalanoparlants estan degudament representats en els organismes que prenen decisions en matèria lingüística.) Precisament quan s'estableixen els criteris científics per a la fixació de topònims es fa pensant en la seva aplicabilitat a tota la comunitat lingüística.

5.5. Una qüestió més enllà de la legalitat: la pertinença

Amb relació a aquest quart problema, es podria objectar que la toponímia té un fet particular que la diferencia de la resta de camps de la llengua. En efecte, el vocabulari general —deixem estar particularitats dialectals— és comú a tots els parlants, i per tant és lògic que sigui gestionat pensant en la totalitat de parlants. En canvi, els topònims estan vinculats al territori, i per tant es pot pensar que els poders públics d'aquell territori han de tenir un cert marge de manobra en la fixació gràfica dels topònims. Aquest plantejament, però, tampoc està

exempt de problemes. Efectivament, hi ha topònims que apareixen en diversos punts del domini lingüístic català, cosa que implica gestionar de manera conjunta tots els topònims. És el cas de *Covil*, que a més d'Andorra es troba al sud del País Valencià, fet que implica qüestionar-se la grafia tradicional andorrana *Cubil*; de *Segudet*, que a més d'Andorra apareix al nord del País Valencià (*rambla* [barranc] *de Segudet*, Torreblanca, Plana Alta); de *Sant Serni*, nom d'església que veiem en diverses contrades catalanes a més d'Andorra, cosa que implica qüestionar-se la grafia *Sant Cerni*; etc. No tindria sentit que en un lloc es grafies *Cubil*, *Segudet* i *Cerni* i en l'altre *Covil*, *Cegudet* i *Serni*:

“Dins el domini de la llengua hi ha força topònims homòfons, és a dir, amb una mateixa forma fònica, els quals s'han d'escriure d'una única manera ja que, contràriament, l'alternança de grafies podria provocar una situació de desorientació en els parlants i una manca de confiança en el sistema lingüístic propi.” (RABELLA 2000a: 553)

Per tant, sorgeix el debat sobre la propietat dels topònims. Si el topònim es concep com una cosa particular —dels qui habiten en un indret—, en fixar-ne la grafia oficial hom es pot basar sobretot en la pronúncia local i en la manera com tradicionalment han escrit els habitants de l'indret aquell topònim. Si es concep com alguna cosa més, aleshores la llibertat de fixació de les grafies dels topònims queda lligada a altres consideracions.

Hi ha intel·lectuals que donen als topònims el valor d'element cultural patrimonial de tota la col·lectivitat. Així, Dorion —un dels autors que més ha reflexionat sobre aquesta qüestió— sosté que la toponímia és patrimoni “de ningú i de tothom” i que els parlants actuals l'agafem “en préstec”; és com dir que la toponímia pertany a la terra, al paisatge, al passat i al present i al futur, a la comunitat... però no en exclusiva als que vivim ara (ni en exclusiva als qui van viure abans i als qui viuran després):

“El nom de lloc és alhora propietat de ningú i de tothom. Si és posseït d'alguna manera, ho és per la memòria col·lectiva. És agafat en préstec pels usuaris, en el ben entès que l'ús pot modificar l'objecte del préstec. Perquè el nom de lloc és abans que res un mode de comunicació, alhora que un testimoni del context del seu origen, com també de les seves transformacions i de tot allò que les mateixes transformacions testimonien.” (Dorion 1993: 9; traduït per Tort 2001)

D'aquest plantejament es pot desprendre que tots els topònims de la llengua catalana són patrimoni comú dels qui parlen aquesta llengua, independentment del territori administratiu on es trobin aquests topònims:

“Les paraules, malgrat el que puguem arribar a pensar, no són pas de la nostra propietat [...]. Amb els topònims, que també tenen implicacions legals,

la propietat és col·lectiva. A les terres de l'Ebre, per exemple, en diuen *Ebro*; però *Ebre* és un topònim que pertany a tota la comunitat lingüística, que el regularitza i l'adapta a les normes ortogràfiques i gramaticals. Per això la forma oficial catalana és *Ebre* i no *Ebro*. Cal, doncs, estandarditzar els topònims i posar-los a disposició de tothom." (SISTAC 2004)

És clar que Dorion no nega la possibilitat de mutabilitat del topònim ("l'ús pot modificar l'objecte del préstec": com en tot). Només cal resseguir documents històrics i veure que els topònims han anat canviant —molt lentament, això sí— de fesomia. Així, l'actual *Castellbò* (Alt Urgell) era antigament *Castell-lleó* (MORAN, BATLLE & RABELLA 2002: 102); el nom del poble de *Sarral* (Conca de Barberà) és una aglutinació de l'expressió *sa Reial* (MORAN, BATLLE & RABELLA 2002: 157);¹⁸ etc. Els canvis de fesomia fins i tot poden originar dobles: *Camprodon* (Ripollès) i *Campredó* (Baix Ebre) tenen el mateix ètim (*camp rodó* o *camp redó*). Però aquesta mutabilitat és —ha de ser— inconscient, produïda per les lleis fonètiques de la mateixa llengua, que els parlants no controlen ni dirigeixen.¹⁹ En tot cas, qualsevol intervenció sobre els topònims (en aquest cas, la fixació gràfica oficial) hauria de fer-se tenint present això: que els qui vivim avui no som titulars dels topònims, sinó que en som usufructuaris (o prestataris).

Hi ha altres opinions a les antípodes d'aquest plantejament. Així, Moreu-Rey (1999: 200) considera que la voluntat popular ha de tenir pes en la fixació de la grafia dels topònims (si és "voluntat unànime, o molt majoritària"), per raó del "principi" que "el nom pertany a qui el porta". En tot cas, aquesta potestat, segons Moreu-Rey, ha d'estar subjecta —no pot contravenir— la normativa ortogràfica bàsica (amb el benentès que Moreu-Rey considera que és normatiu escriure *ss* o *ç* entre vocals si es pronuncia essa sorda, però que no és antinormatiu en toponímia escriure *ss* encara que etimològicament pertoqués *ç*).

En el cas andorrà, un autor representatiu d'aquest corrent és Pol (2004a; 2004b; 2004c), que ha reflexionat força sobre la toponímia andorrana des d'una perspectiva identitària i, per tant, social. Per a aquest autor, l'especificitat i el fet diferencial andorrà han de pesar força a l'hora de fixar la grafia oficial dels topònims. La raó que hi ha darrere d'aquest plantejament és que, segons Pol, el poble andorrà ha desenvolupat la seva pròpia toponímia, amb les seves especificitats fonètiques, morfològiques i gràfiques; i que si això implica diferències envers altres topònims

18. La simplificació fonètica del mot antic *real* 'reial' en *ral* es general en català: *camí ral* 'camí reial', *ral* 'tipus de moneda' (en principi, moneda emesa pel rei), etc. En toponímia, doncs, també es dóna. És així com tenim *Mont-ral* 'muntanya de jurisdicció reial' (Baix Camp) i —semblantment a *Sarral*— *la Ral* (poble de Sant Pau de Segúries, Ripollès, creat expressament pel rei Jaume I —d'aquí ve el seu nom— com a eina de control sobre el territori).

19. Parlem de canvis en el topònim. Una altra cosa és que canviïn els usos del territori —la societat evoluciona—, de manera que allà on hi havia un prat ara hi ha un pàrquing. Si hi ha aquest canvi d'ús, no és que el topònim muti: simplement es canvia de topònim.

catalans, aquest fet diferencial s'ha de respectar. Tot això ho lliga amb un possible respecte envers les formes dialectals:

“Si es reconeixen drets als diferents parlars i a les formes dialectals, precisament on aquests prenen més sentit és en la toponímia i en els noms propis, sobretot quan hi ha lligada una determinada identitat.” (POL 2004a)

Per tal de justificar la seva posició, Pol concep la toponímia justament al revés de com la concep Dorion; és a dir, que els habitants d'un lloc i d'un temps tenen dret a afaiçonar els topònims segons ho creguin convenient. Les seves paraules no ofereixen cap dubte sobre aquest aspecte:

“La puresa de la llengua només es pot acceptar com a model teòric que mai s'ha de contraposar [...] [a]l dret dels pobles i de la seva gent a posar noms propis als llocs del seu entorn i a interpretar-los com creguin més convenient, perquè ningú inventa res, tots reinventem. I òbviament grafia-rem com també considerem, no capciosament, sinó més oportunament.” (POL 2004a)

En resum: segons Pol, la col·lectivitat andorrana té dret a donar la grafia oficial que consideri oportuna als seus topònims —posició que Moreu-Rey en principi també sosté—, al marge de les solucions gràfiques que s'hagin adoptat en altres territoris catalanoparlants per als seus topònims. I això és així per dues raons: perquè en la toponímia andorrana s'observen especificitats fonètiques, morfològiques i gràfiques que s'haurien de respectar; i perquè els habitants actuals d'Andorra tenen dret a fixar grafies oficials segons els seus propis criteris. Ara bé, contra aquest posicionament es poden objectar dues coses. La primera és que pràcticament totes les especificitats andorranes de què parla Pol (fonètiques, morfològiques i gràfiques) es troben arreu del domini lingüístic català o, en tot cas, en diverses comarques catalanes o valencianes. No són, doncs, especificitats andorranes. I si en altres territoris no s'han oficialitzat aquestes mateixes especificitats en la toponímia, tampoc s'hauria de fer en el cas andorrà. La segona és l'atzucac a què portaria el plantejament de Pol: si sempre es pot exercir el dret d'afaiçonar els topònims segons la interpretació de cada moment, això implica que, immediatament després que hom fixi la grafia d'un topònim andorrà, algú altre podrà fer una nova proposta. Si Pol s'atorga la potestat de grafia un topònim com cregui oportú —a partir d'una determinada interpretació—, qualsevol altre també ho pot fer, i per tant proposar una altra grafia —a partir d'una altra interpretació—; aleshores, quina de les dues propostes s'ha de fer servir? Afegim-hi que, encara que se'n triés una de les dues, l'endemà qualsevol podria reobrir el debat amb una altra interpretació. I això és un problema insoluble: si un defensa la grafia *Sant Cerni* amb uns arguments i un altre defensa la grafia *Sant Serni* amb uns altres arguments, amb el plantejament de Pol totes dues formes són igualment vàlides i

tenen el mateix dret a ser oficials. Ja es veu que la postura de Pol porta a un atzucac del tot indesitjable per al bon funcionament d'una societat. Per això, Moreu-Rey, tot i ser partidari que la voluntat popular sigui un factor més en la fixació toponímica, només reconeix que és aplicable quan hi ha “voluntat unànime, o molt majoritària, dels interessats”: si no hi ha unanimitat o majoritat en les opinions, la via de Pol és impracticable. Precisament la postura de Dorion —secundada, en el cas de la llengua catalana, pel mallorquí Bibiloni i pel lliterà Sistac— és garantia d'estabilitat.

6. LA COMISSIÓ DE TOPONÍMIA D'ANDORRA

6.1. Natura de la Comissió de Toponímia d'Andorra

Per a l'elaboració del *Nomenclàtor*, el Govern andorrà va creure oportú constituir la Comissió de Toponímia d'Andorra (CTA), creada pel decret del 16-2-2005, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament de la Comissió de Toponímia d'Andorra (publicat al *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra* el 23-2-2005). La Comissió té per funció fixar gràficament la toponímia oficial andorrana i supervisar que la seva ubicació cartogràfica (proposada pel Ministeri d'Ordenament Territorial) sigui la correcta.

Els membres de la Comissió de Toponímia d'Andorra formen part de diverses institucions i això permet cobrir totes les àrees que intervenen en l'elaboració del *Nomenclàtor*. Així, hi ha dos representants de l'Àrea de Topografia i Cartografia del Ministeri d'Ordenament Territorial, dos del Servei de Política Lingüística (dependent del Ministeri d'Educació, Cultura, Joventut i Esports en el moment de la creació de la Comissió de Toponímia d'Andorra), un lingüista —encarregat específicament de fer els estudis per a les propostes de fixació gràfica en aquells casos en què calgui—, un representant de l'Institut d'Estudis Andorrans (que a més és membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i professor de Filologia Catalana a la Universitat de Lleida), un representant dels Arxius Històrics Nacionals i un representant de cada Comú (per tal com l'article 14 de la Llei estableix que cal l'acord dels comuns per a la fixació gràfica dels topònims).²⁰

La Comissió de Toponímia d'Andorra és un òrgan deliberatiu i decisor, però a més té la virtut que permet posar en comú aportacions diverses que s'havien anat fent fins aleshores. Així, cada organisme o persona hi aporta el material que ha arreglat en matèria toponímica. És el cas de l'Àrea de Topografia i Cartografia

20. L'edicta del 27-4-2005 (publicat al *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra* el 4-5-2005) fa pública la composició de la Comissió de Toponímia d'Andorra. Un edicta posterior, del 18-5-2005 (publicat al *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra* el 4-5-2005) hi introdueix alguna correcció.

—que havia recopilat molta informació per als mapes que elaborava—, del Servei de Política Lingüística —que havia recopilat també algunes dades sobre toponímia, incloses les propostes de Carol (2005) i el DEA— i els comuns. Cal fer una menció especial dels Arxius Històrics Nacionals, que, en la seva tasca de recopilació i gestió de documents històrics (PUJAL 1999; BARAUT 1988; BARAUT 1990; BAIGES & FAGES 1993; LÓPEZ & PERUGA 1994; BASCOMPTE 1997; VELA 2002), havien recollit i sistematitzat totes les formes antigues dels topònims andorrans, material valuósíssim que permet determinar millor quina grafia ha de tenir un topònim dubtós. L'aportació dels representants dels comuns també és important per a la ubicació cartogràfica dels topònims.

6.2. Funcionament de la Comissió de Toponímia d'Andorra respecte del marc legal

Hem vist més amunt que, pel que fa a l'establiment dels topònims oficials, l'article 14 de la Llei indica que el Govern andorrà és l'organisme encarregat de fer-ho; però en qualsevol cas s'ha de posar d'acord amb els comuns. Per aquest motiu els comuns són presents a la Comissió de Toponímia d'Andorra. Ara bé, la Llei no aclareix si les decisions sobre toponímia les ha de prendre el Govern posant-se d'acord amb cada comú pel que fa als topònims només de la seva parròquia, o bé si la decisió ha de ser col·legiada entre els set comuns i el Govern per a tot el territori andorrà. La concreció d'aquest aspecte estava en part lligada a la manera com s'estructurava la Comissió de Toponímia d'Andorra.

Tal com està estructurada la Comissió de Toponímia d'Andorra i tal com està definit el seu funcionament, precisament es dona vida a totes dues interpretacions, fent-les compatibles. En efecte, com que la Comissió de Toponímia d'Andorra és un òrgan deliberatiu i decisor i tots els membres hi tenen veu i vot, els set comuns participen —mitjançant el seu representant— en les discussions, i per tant qualsevol comú pot fer sentir la seva veu sobre el conjunt de topònims andorrans en el marc de la Comissió de Toponímia d'Andorra. Però, alhora, la Comissió de Toponímia d'Andorra, en definir el seu funcionament intern, va acordar que, quan s'ha de canviar la grafia d'un topònim —perquè el tècnic lingüístic o algú altre ho proposa—, la proposta seria tramesa al cònsol major del comú afectat (quan és un topònim de la seva parròquia), perquè el Consell de Comú hi doni el seu vistiplau. Amb aquest segon camp d'actuació, es dona veu a cada òrgan polític i comunal perquè doni el seu parer sobre les propostes de grafies que afecten el seu territori parroquial. D'aquesta manera es cobreixen totes dues possibilitats: tots els comuns poden opinar sobre la totalitat de topònims (de manera que si un comú vol proposar de canviar una grafia d'un topònim d'una altra parròquia ho pot fer sense traves legals) i només el comú afectat té la darrera paraula sobre les propostes fetes des de la Comissió de Toponímia d'Andorra (i així es respecta la compe-

tència de cada comú de decidir lliurement sobre els seus afers, en aquest cas la seva toponímia).

Aquesta fórmula de composició de la Comissió de Toponímia d'Andorra encara té un altre avantatge. Com que no quedava clar si els representats de comuns havien de ser o no representants polítics —per exemple, els consellers de Cultura o d'Urbanisme de cada comú—, hi havia la possibilitat que cada comú enviés a la Comissió de Toponímia d'Andorra un membre de la parròquia avesat a la llengua, a la geografia, a la història o a la cultura, i podia passar que els membres de la Comissió de Toponímia d'Andorra acabessin tenint un poder decisor en representació del seu comú sense que fossin càrrecs polítics. Amb la tramesa de les propostes de grafies al cònsol major de cada comú, els representants comunals de la Comissió de Toponímia d'Andorra queden alliberats de tota responsabilitat decisòria de tipus polític.

6.3. *El Grup Consultiu*

En la definició del projecte del *Nomenclàtor*, el Govern andorrà encara va preveure dotar-se d'un organisme que doni suport puntual a la Comissió de Toponímia. Es tracta del Grup Consultiu, compost per diverses persones que han destacat per haver estudiat —o treballat per— la llengua catalana i la cultura andorrana, o que tenen coneixements profunds sobre la geografia andorrana, sobre els espais i els seus usos; i que han demostrat —en actes diversos, en publicacions, en el treball diari, etc.— tenir coneixements amplis sobre aquestes matèries. Es tracta, en definitiva, d'un grup d'experts, el prestigi dels quals està garantit per la seva trajectòria laboral, acadèmica i social. El Grup Consultiu té per funció assessorar la Comissió de Toponímia (o un Consell de Comú, si ho demana), especialment quan, per raons diverses, no es veu clar quina solució s'ha d'adoptar.

La creació del Grup Consultiu té encara un altre element positiu: permet integrar al projecte del *Nomenclàtor* els estudiosos de la llengua, la geografia, la història i, en general, la cultura d'Andorra. Com ja s'ha vist, hi ha persones que han intervingut d'una manera o una altra en el debat sobre la toponímia andorrana. La Comissió de Toponímia d'Andorra, lògicament, preveu recollir tota la informació que, sobre els topònims andorrans, han generat aquests autors en la seva producció bibliogràfica, per tal de tenir-la com a base per a les seves deliberacions. Ara bé, a banda d'això no tindria sentit que aquestes persones no poguessin donar el seu parer durant el procés de fixació oficial dels topònims andorrans. Un bon marc perquè puguin aportar els seus valuosos coneixements és precisament el Grup Consultiu: el seu bagatge —que va molt més enllà dels coneixements tècnics, que també tenen— és una base solidíssima per a la determinació de la grafia oficial d'un topònim.

7. MÈTODE DE TREBALL I TIPUS D'INTERVENCIONS

7.1. Tasques

Per a l'elaboració del *Nomenclàtor* les tasques programades són:

1. Recollida dels topònims que apareixen en diversos documents, especialment la GDG i els materials de treball del Ministeri d'Ordenament Territorial.
[Tradicionalment, hom ha establert dues menes de recollida toponímica, l'oral i la documental. La recollida oral consisteix a demanar a gent que viu en un lloc que indiqui com designa els indrets; l'investigador ha de limitar-se a transcriure allò que ha sentit,²¹ no pas com creu que s'hauria d'escriure segons la normativa ortogràfica —qüestió que es treballa al final de tot el procés— (MOREU-REY 1999: 200). La recollida documental consisteix en la recerca de topònims en textos, tant moderns (mapes, guies de viatge) com antics (documents notariais, testaments, arxius parroquials, etc.).²² En el cas del *Nomenclàtor d'Andorra*, i atès que la GDG ja va fer bona part de la tasca de recollida de topònims per via oral, cal treballar fonamentalment en la recollida documental.²³]
2. Geocodificació dels topònims, és a dir, indicació del tipus d'accident geogràfic (bosc, prat, curs fluvial, muntanya, carretera, etc.) mitjançant un codi.
3. Georeferenciació dels topònims (més concretament, el centre de l'indret conegut amb aquell topònim) en coordenades Lambert III.²⁴ Els casos

21. És a dir, transcripció fonètica. Es pot utilitzar un sistema de transcripció com l'alfabet fonètic internacional (AFI), però a la pràctica, i atès que l'investigador potser no és lingüista, qualsevol altre sistema és vàlid, sempre que es tingui clar quin valor fonètic es dona a cada símbol i sempre que s'usi de manera sistemàtica i coherent, sense vacil·lacions.

22. La recerca oral és imprescindible, ja que —com veurem més avall [vegeu el punt 8.4]— una de les fonts per a l'establiment de la grafia d'un topònim és com ho diu de la gent de l'indret. Tanmateix, Moreu-Rey (1999: 201-202) dona més importància a la recerca documental, i considera la recerca oral una eina de suport a les dades trobades en la documentació. La raó que dona Moreu-Rey és que la parla sempre pot generar coses lleument diferents; per tant, allò que es diu només pot ajudar a interpretar bé l'evolució d'un topònim als documents.

23. Per a més dades sobre la tècnica de recollida d'informació, vegeu Amigó (1994: 29-59).

24. El Lambert és el sistema de referència cartogràfica utilitzat tradicionalment a França; el Lambert III cobreix el terç sud de França. Modernament, aquest mètode de referència cartogràfica ha deixat pas arreu a la projecció universal transversal de Mercator (UTM), complementada amb la projecció universal polar estereogràfica (UPS) per als pols nord i sud; però l'Àrea de Topografia i Cartografia del Ministeri d'Ordenament Territorial d'Andorra ha fet servir tradicionalment el Lambert (també l'empra la GDG) i per això els mapes que confecciona aquest organisme utilitzen aqueix sistema.

dubtosos es deixen per a la intervenció dels representants dels comuns a la Comissió de Toponímia d'Andorra.

4. Discriminació dels topònims que ja tenen una grafia correcta (i ja donar-los com a bons) dels que tenen una grafia vacil·lant o presumptament incorrecta, els quals són objecte d'estudi i discussió.
5. Cerca de dades —etimològiques, històriques i d'altra mena— sobre els topònims que tenen grafia vacil·lant o presumptament incorrecta. Aquesta recerca s'ha de fer fonamentalment en tres tipus d'obres. Primerament, les monografies sobre toponímia en general, que poden donar llum sobre diversos topònims andorrans: Coromines (1965-1970; 1976-1977), Amigó (1999), Moreu-rey (1999), Aguiló (2002), l'OnCat (COROMINES 1989-1997), el DECat (COROMINES 1980-1991), el DCVB (ALCOVER & MOLL 1926-1962), etc. Segonament, les obres de referència especialitzades en geografia local, com la GEC (*Gran enciclopèdia catalana*) i la GGCC (*Gran geografia comarcal de Catalunya*). I, tercerament, les obres que recullen les formes històriques —documentades en textos antics— dels topònims andorrans, com l'*Atlas històric d'Andorra* (BOLÒS, HURTADO & NUET 1987), l'*Atles cartogràfic de les valls d'Andorra* (PUJAL 1999), els arxius parroquials i comunals (editats pels Arxius Històrics Nacionals)²⁵ i els diplomataris i cartularis publicats pels Arxius Històrics Nacionals (BARAUT 1988; BARAUT 1990; BAIGES & FAGES 1993; LÓPEZ & PERUGA 1994; BASCOMPTE 1997; VELA 2002).
6. Formulació de proposta raonada d'escriptura dels topònims (aquells que ho necessitin). La formulació de proposta consisteix en un dossier per cada topònim, en què s'exposa:
 - a) Les grafies documentades (les d'ús habitual avui dia, però també altres grafies documentades, encara que estiguin en desús).
 - b) Les explicacions etimològiques i d'altra mena que permetin saber quina grafia seria millor atenent els criteris científics (normativa ortogràfica, etimologia, tradició, pronúncia, etc.).
 - c) La proposta de grafia, amb argumentacions sobre per què es proposa aquella grafia i es desestima una altra grafia.
 - d) Altres dades d'interès.

7.2. Intervencions geogràfiques i cartogràfiques

Les tasques relacionades amb la ubicació espacial dels topònims i llurs límits —aspecte treballat des de l'Àrea de Topografia i Cartografia del Ministeri d'Ordenament Territorial— tenen bàsicament dos fronts: les intervencions cartogràfiques i les intervencions geogràfiques.

25. Fins al 2005, els Arxius Històrics Nacionals havien editat l'arxiu comunal de Sant Julià de Lòria, l'arxiu comunal de Canillo, l'arxiu parroquial de la Massana i l'arxiu parroquial d'Encamp.

Les intervencions cartogràfiques consisteixen a georeferenciar sobre el territori una sèrie de topònims d'ubicació dubtosa situats generalment al fons de les valls i que en el seu moment no van ser incorporats a cap cartografia per raons d'escala. La dubtosa qualitat de la documentació cartogràfica existent fins ara, indicadora de la situació d'aquests topònims, aconsella aquesta actuació. Es tracta d'un tipus d'intervenció que requereix l'assistència sobre el terreny de coneixedors de la zona, assistits per tècnics de la Comissió de Toponímia d'Andorra, que ubiquen sobre un suport cartogràfic les informacions donades per aquests. La georeferenciació d'altres topònims situats al mapa 1:10.000 del GDG han generat dubtes als tècnics sobre la ubicació correcta, que poden ser deguts a errors no corregits de la cartografia 1:10.000 (per exemple: una serra no situada sobre una carena, un clot en una zona més aviat plana, etc.).

Les intervencions geogràfiques consisteixen a validar o rectificar, si escau, la situació de tots els topònims. Quan sigui possible també s'han de definir els límits de les àrees, especialment de les comarques (partides del terreny).

Tant en un cas com en l'altre, bona part de la feina s'ha de fer sobre el terreny, amb persones que el coneguin que donin la informació necessària per a la ubicació i la delimitació correcta dels topònims.

7.3. Intervencions lingüístiques

Les tasques relacionades amb la forma lingüística dels topònims —aspecte treballat des del Servei de Política Lingüística— comprenen diversos àmbits. En efecte, les intervencions lingüístiques sobre els topònims són de cinc tipus: ortogràfiques, tipogràfiques, morfosintàctiques, lèxiques i tipolèxiques.

Les intervencions ortogràfiques consisteixen a determinar, seguint els criteris científics (tradició, pronúncia, normativa ortogràfica i etimologia), quina lletra o quin dígraf s'ha d'escriure en un determinat cas (*b/v*, *ç/ss*, *ig/tx*, etc.), o si hi ha d'anar o no una lletra (cas de *-h* o *-r* en posició final). Pel que fa a l'ortografia, de topònims que necessiten revisió n'hi ha de dos tipus:

- a) Els que se sap positivament que estan mal escrits, com *Canòlich* (per *Canòlic*), *roc del Qué* (per *Quer*) o *Cubil* (per *Covil*).
- b) Els que tenen una grafia dubtosa, i no és clar com s'han d'escriure, com *Aixovall* enfront de *Xovall*, *Aixirivall* enfront de *Xirivall*, *Juberri* enfront de *Juverri*, *Auvinyà* enfront de *Albinyà*, *Siscaró* enfront de *Sisqueró*, *Certés* enfront de *Serters*, *Cegudet* enfront de *Segudet*, *Bixessarri* enfront de *Bixissari*, *riu Montaner* enfront de *riu Muntaner*, *Ensangents* enfront de *Ensangens*, *Comallèmpia* enfront de *Comallempla*,²⁶ potser *Juclà* enfront de *Juclar*, potser *Pessons* enfront de *Peçons*, etc.

26. Moreu-Rey (1999: 43) considera que ha de ser *Coma-llèmpia*, és a dir, 'coma límpida'.

Els topònims que necessiten revisió no representen un percentatge elevat del total de topònims andorrans. En efecte, bona part dels topònims andorrans tenen una grafia que no presenta problemes: *Meritxell, Pal, Nagol, Fontaneda, Canillo, la Cortinada, Arans, el Serrat, Soldeu, el Tarter, vall d'Incles, el Casamanya, Tristaina, Perafita*, etc. Amb tot, els topònims que necessiten una revisió no deixen de ser una quantitat prou important perquè s'hi dediqui atenció, sobretot si són rellevants quant a extensió i tenen un interès urbanístic o turístic.

Les intervencions tipogràfiques consisteixen a fixar aspectes com la majúscula de les partícules (com *la Massana* enfront de *La Massana*; *Bordes d'Envalira* enfront de *bordes d'Envalira*; etc.).

Les intervencions morfosintàctiques tenen a veure amb la presència de partícules, com l'article determinat (*el Pas de la Casa* enfront de *Pas de la Casa*; *les Escaldes-Engordany* enfront d'*Escaldes-Engordany*; etc.). En algun cas es tracta de fixar-ne la forma (*el Valira* enfront de *la Valira*).

Les intervencions lèxiques permeten determinar quin és el nom que hauria de tenir un accident geogràfic quan n'hi ha més d'un de possible. Sobretot n'hi ha de referits al topònim pròpiament dit (*Valira d'Orient* enfront de *Valira d'Encamp*; *riu d'Os* enfront de *riu de Bixessarri*), però també n'hi ha alguns en què cal decidir la forma del genèric (*calm de Claror* enfront de *camp de Claror*) o totes dues coses alhora (*Valira del Nord* enfront de *ribera d'Ordino*).

Les intervencions tipolèxiques consisteixen a determinar si un topònim compost s'ha d'escriure aglutinat o separat (*Comapedrosa* enfront de *coma Pedrosa*; *en Valira* enfront d'*Envalira*; *Pradarrodó* enfront de *Prada Rodó*; *el Runer* enfront de *riu Ner*; etc.). Es tracta d'un tipus d'intervencions a cavall de les tipogràfiques i de les lèxiques.

8. FACTORS QUE INTERVENEN EN LA FIXACIÓ GRÀFICA

8.1. Generalitats

Per a la fixació de la grafia dels topònims, segons Moll & Tort (1985: 81) hi ha quatre factors que cal tenir en compte (que, conjuminats, conformen els anomenats *criteris científics*):

- a) La normativa ortogràfica.
- b) La tradicionalitat.
- c) La pronúncia.
- d) L'etimologia.

En línies generals, tots els autors que han treballat en la fixació de la toponímia catalana consignen aquests quatre factors, si bé amb alguna variant de perspec-

tiva. Així, Rabella (2000a: 552) esmenta la normativa ortogràfica, la pronúncia i l'etimologia; i, a més, distingeix entre “la tradició escrita” i “la documentació” (és a dir, cita cinc factors). Tanmateix, la tradicionalitat d'una grafia queda establerta per la seva presència en la documentació i, per tant, podem considerar que el factor de la tradicionalitat inclou fer una recerca documental. En aquest mateix sentit, Moran & Rabella (2004: 17) esmenten com a factors per a l'establiment de la grafia dels topònims tan sols la pronúncia, l'etimologia i la documentació (el factor de la normativa ortogràfica el donen per sobreentès: no l'esmenten explícitament, sinó implícitament, abans de reportar aquests tres factors). S'entén, doncs, que amb l'esment a la *documentació* hi ha inclosa la tradició, ja que una forma és tradicional si apareix en els textos. Al seu torn, Moreu-Rey (1999: 200-201) també fa una aportació semblant a la de Moll & Tort (1985), amb dues novetats: la inclusió d'un cinquè factor, la voluntat popular; i la preponderància dels factors, en el sentit que si hi ha incompatibilitat entre factors, s'especifica quin ha de prevaler (més avall comentem l'aportació de Moreu-Rey i, com veurem, la voluntat popular ha de cedir sempre davant dels altres quatre factors).²⁷

8.2. Normativa ortogràfica

El primer factor és la normativa ortogràfica (“la codificació ortogràfica vigent”, en paraules de Moll & Tort (1985: 81), i “el sistema ortogràfic vigent”, en paraules de Rabella (2000a: 552)). Com de fet, els topònims, en qualsevol llengua, s'han d'escriure seguint les normes ortogràfiques generals de la llengua:

“Cal no perdre de vista que la codificació ortogràfica vigent respon a un intent de normalització global de la llengua i, en aquest sentit [...], les seves normes són aplicables als noms propis, bé de lloc, bé de persona.” (Moll & Tort 1985: 81)

“Cal tenir present que tots els noms, tant si són comuns com propis, formen part de la llengua i que, per tant, els topònims o noms propis de lloc també són elements d'aquest mateix sistema lingüístic, malgrat que des del món de la lingüística moltes vegades se'ls ignori [...]. Com a formes lingüístiques que s'insereixen dins un sistema general i que, per tant, participa en el procés de socialització de la llengua, la forma ortogràfica dels noms propis de lloc ha d'adequar-se a la normativa lingüística actual.” (Rabella 2000a: 551-553)

Moreu-Rey (1999: 200) ho formula amb unes altres paraules: considera que, en l'establiment de la grafia correcta d'un topònim, hi ha d'haver forçosament

27. Per a més dades sobre aquesta qüestió, podeu veure també Martí (1990), Terrado (1992), Casanova (1996), Carreras (1997), Amigó (1999) i Peytavi (2003).

“la conformitat de la seva grafia amb la pronúncia”. L'exemple que posa és precisament un topònim andorrà, *la Massana*: tenint present que es pronuncia amb s sorda, les grafies *la Massana* i *la Maçana* serien, per a Moreu-Rey, correctes; en canvi, la grafia *la Masana* seria incorrecta.

Aquest ajustament de la grafia dels topònims a la normativa ortogràfica és, de fet, un criteri internacional. La *Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització els Noms Geogràfics* (Ginebra, del 4 al 22 de setembre de 1967; publicada a Nova York l'any següent), va fer, amb caràcter universal, la següent “Recomanació C2. Principis per al tracte de noms geogràfics en oficines” (pàg. 12):

“Que la graphie dels noms géographiques corresponde autant que possible à la pratique orthographique courante du pays intéressé [...]”

En el cas de Catalunya, la legalitat vigent reconeix aquest fet:

“Els topònims de Catalunya tenen com a única forma oficial la catalana, d'acord amb la normativa lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans, excepte els de la Vall d'Aran, que tenen l'aranesa.” (article 18, Llei de política lingüística [Llei 1/1998, de 7 de gener])²⁸

En el cas del Principat d'Andorra, no hi ha cap document legal que estableixi que la normativa ortogràfica vigent al país és la de l'Institut d'Estudis Catalans; però a la pràctica tothom (les administracions públiques, les editorials, la premsa escrita, les empreses privades, les institucions acadèmiques, l'Escola Andorrana, els escriptors, les acadèmies d'idiomes, etc.) utilitza i ensenya la normativa d'aquesta institució. Dit d'una altra manera: els usos i costums —element important dins de l'ordenament legal andorrà— ens porten a considerar com a normativa ortogràfica a Andorra la de l'Institut d'Estudis Catalans.

8.3. Tradicionalitat

El segon factor és la tradicionalitat (“tradició gràfica”, en paraules de Moll & Tort). El motiu pel qual s'ha de tenir en compte aquest factor és evident: si hom ha escrit durant molt de temps, de manera generalitzada i ininterrompuda, un topònim amb una determinada grafia (com per exemple *Anoia*, nom de riu i de comarca), és molt difícil canviar-ho per una altra grafia més d'acord amb les dades que forneix l'estudi etimològic (*Anolla*, en aquest cas).²⁹ El mateix Institut

28. Existeix la *Llei sobre l'autoritat lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans* [Llei 8/1991, de 3 de maig], d'àmbit d'aplicació a Catalunya, que determina que aquesta institució és la competent sobre la normativa lingüística de la llengua catalana.

29. Aquest topònim prové del llatí *amnucula* ‘riueta’, diminutiu d'*amnis* ‘riu’ (el sufix *-cula* és un diminutiu). El segment llatí *-cul-* aviat va pronunciar-se *-cl-*, i aquest grup fonètic acabaria donant en

d'Estudis Catalans, en fixar el nom dels municipis de Catalunya, ha tingut ben present la tradició:

“En la preparació de la present nomenclatura ha estat adoptada, com a punt de partença, la *Llista dels noms dels municipis de Catalunya* dreçada l'any 1933 per la Secció Filològica de l'Institut amb la col·laboració de la Ponència de la Divisió Territorial. Aquesta llista, adoptada aleshores per la Generalitat com a oficial, [...] no solament fou usada oficialment durant els anys següents de govern autònom, sinó que ha estat el punt de referència posterior de la bibliografia bàsica i de la cartografia catalanes del darrer mig segle. En reprendre, a partir del 1969, la seva tasca d'assessorament sobre toponímia catalana, la Secció Filològica de l'Institut ha seguit el criteri de mantenir, sempre que ha estat possible, les propostes de l'any 1933, fins i tot en casos en què la recerca científica duta a terme en aquest mig segle hauria permès de suggerir alguna modificació ortogràfica que acostés més la forma gràfica del topònim a les *Normes* que, des de l'any 1913, regeixen el català modern. D'aquesta manera, la Secció Filològica no sols ha tingut en compte la tradició cultural de quasi cinquanta anys, sinó que ha volgut evitar la desconfiança que les alteracions produirien inevitablement en la consulta de les obres de referència fonamentals aparegudes en aquest període (geografies, enciclopèdies, mapes, etc.)” (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1990a: 86-87)

D'altra banda, ja hem vist que l'article 14 de la Llei pot interpretar-se de manera que hom doni preferència a les formes tradicionals andorranes a l'hora d'establir-ne la grafia oficial.

S'ha de dir que, al Principat d'Andorra, la tradició en l'escriptura de topònims té una importància més gran que la que té en altres indrets de parla catalana. En efecte, a Andorra el català sempre ha estat present en la documentació administrativa, de manera ininterrompuda, mentre que en altres territoris catalanoparlants, durant l'edat moderna i contemporània (segles XVII a XX), l'espanyol i el francès han ocupat el lloc del llenguatge administratiu i per tant els topònims s'han castellanitzat o francesitzat. Això fa que la tradició tingui un valor distint al Principat d'Andorra del que té, per exemple, a Catalunya, a Mallorca o a la Catalunya Nord.

Com a eina de treball en valorar la tradicionalitat d'un topònim, Moll & Tort (1985: 82) esmenten el concepte de *sèries diacròniques*. Consisteix a resseguir la

català «ll» (lateral palatal), bé que pronunciat «i» (semivocal palatal) en els parlars orientals (exemple: *oculum* > *oclu* > *ull* —pronunciat «úi» en els parlars orientals—; *apis* 'abella' > *apicula* 'abelleta' > *apicla* > *abella* —pronunciat «æbèiæ» en els parlars orientals—; *auris* 'orella' > *auricula* 'orelleta' > *auricla* > *orella* —pronunciat «urèiæ» en els parlars orientals—). Per tant, la grafia que pertocaria si només tinguéssim en compte l'etimologia és *Anolla*, encara que en el dialecte oriental es pronuncii «ænòia» (de la mateixa manera que tothom escriu *ull* encara que hi hagi gent que digui «úi»).

documentació existent, des de l'antiga fins a l'actual, recopilant totes les formes amb què s'ha escrit un topònim. D'aquesta manera es veu l'evolució fonètica des de l'edat mitjana fins avui, i també en quin moment es va introduir una grafia (per exemple, si es passa de *v* a *b*) i quina continuïtat té aquesta grafia (si es manté permanentment o si hi ha vacil·lacions en el seu ús). Per exemple, hom ha documentat la grafia *Terragona*; però aquesta grafia apareix puntualment en textos medievals, mentre que la grafia *Tarragona* té moltíssima més tradició al llarg del temps: en aquest cas, doncs, *Tarragona* és la forma que, per tradició, ha de ser oficial (a banda que etimològicament també estigui justificada aquesta *a*: *Tarraco*). Les sèries diacròniques no tan sols permeten aclarir quina tradició té una determinada grafia, sinó que també poden donar llum sobre l'etimologia (bàsicament, les grafies de l'alta edat mitjana). En el cas andorrà, aquesta feina es pot fer amb facilitat gràcies a la tasca dels Arxius Històrics Nacionals, que ha recopilat i editat documentació andorrana històrica.

8.4. Pronúncia

El tercer factor és la pronúncia. És a dir, tal com anomenen els habitants d'un indret —quan parlen— el lloc on viuen i els accidents geogràfics propers. Segons molts autors, aquest factor és el més important, el que ha de tenir més pes en la fixació gràfica dels topònims:

“La forma fixada ortogràficament ha de reflectir la pronúncia genuïna general del topònim, és a dir, la solució emprada majoritàriament per la població que en té un coneixement directe, d'acord amb la tradició i sense influències externes.” (RABELLA 2000a: 552)

Moll & Tort (1985: 83) recalquen que els informadors han de ser oriünds de l'indret estudiat. Lògicament, perquè aquest factor sigui completament operatiu cal conèixer els fenòmens fonètics del dialecte on es fa el treball toponímic. Així, en la recollida oral de topònims del Ripollès, hom potser sentirà «kændæbànul» (on «æ» representa la vocal neutra), però ha de comprovar després que és *Campdevàdol* i no *Quendebànul*, per exemple.³⁰

Per a la comprovació de la grafia a partir de les dades fonètiques, hom disposa de diverses eines, com la documentació antiga (de la qual ja hem parlat) o l'etimologia (de la qual parlarem tot seguit) (RABELLA 2000a: 553-554). Els tractadistes

30. I no tan sols els trets fonètics, sinó també les particularitats lèxiques. El mot *coll* té el significat general de 'depressió entre mutanyes, punt més baix en una serra, que sol servir de lloc de pas'. Però en alguns parlars nord-occidentals i a Mallorca *coll* també significa 'pujol, muntanyola' (DCVB, s. v. *coll2*). Per tant, quan un informador local indica que tal indret s'anomena *coll de X*, el recercador en toponímia ha d'assegurar-se a què es refereix el genèric *coll*, si a una muntanyeta o a un punt baix d'una serra.

esmenten alguns trucs —si se'n pot dir així— que també són vàlids. El més conegut és la comparació amb altres parlars que tenen trets fonètics diferents, i que poden donar llum sobre algun cas dubtós. Així, per exemple, com que els parlars occidentals no neutralitzen la *o* àtona en «u», en sentir «munsény» en els parlants del Vallès podem determinar que cal escriure *Montseny* (i no *Muntseny*) perquè a la Noguera i al Pallars Jussà se sent «monséc» en referir-se al *Montsec* (tots dos casos són muntanyes importants per a les regions respectives). El mateix es fa amb *b* i *v*, amb una comparació amb els parlars valencians i balears, que mantenen el so de la *v* (fricativa labiodental sonora).

Un altre truc és l'expansió cap a la dreta amb un sufix (o la *-s* de plural): davant la seqüència fonètica «elmolà», i sense dades sobre si ha de ser *el Molar* o *el Molà* (perquè aquest topònim es troba al Priorat, i doncs en un dialecte que no pronuncia les erres finals), fent-ne el gentilici obtenim la informació necessària: si fos *molarenc*, el topònim hauria de ser *el Molar*; si fos *molanenc*, el topònim hauria de ser *el Molà*. Per aquest motiu els experts prefereixen *Cabassers* (Priorat) a la forma oficial durant temps *Cabacés*: el gentilici és *cabassero*, amb *r*.

8.5. Divergències entre la pronúncia i la normativa ortogràfica

Ja hem vist que la pronúncia és el factor preponderant en la fixació gràfica dels topònims. Tanmateix, aquest factor conté un problema inherent a la seva pròpia natura: quan la normativa ortogràfica no preveu l'escriptura d'aqueix tret fonètic dialectal. Els tractadistes són conscients que aquest problema no és resolució fàcil:

“La situació, però, pot resultar complicada quan es donen pronúncies que s'allunyen del sistema lingüístic general, punt en el qual cal diferenciar metodològicament entre el que són formes que podem relacionar amb les variants diatòpiques —els dialectes geogràfics— i el que són pronúncies de caràcter popular, les variants diastràtiques —els dialectes socials, i més concretament els registres molt col·loquials.” (Rabella 2000a: 552-553)

Diversos autors s'han referit a aquesta qüestió, com Moll & Tort (1985: 65-69) —que dediquen tot un apartat a aquest aspecte— i Rosselló i Verger & Casanova (1995, vol. II: 891-899). Alguns autors sostenen que cal ajustar-se al màxim a la normativa ortogràfica perquè

“Els topònims són peces normals del sistema de la llengua, no curiositats dialectals o exòtiques” (Bibiloni [en línia]) <<http://www.bibiloni.net/toponimia/dialectalismes.htm>>

De la seva banda, l'Institut d'Estudis Catalans (1996: 166) ha donat una breu orientació sobre aquest fenomen, que consisteix en el fet que, en els topònims més

coneguts per la comunitat lingüística per la seva importància (toponímia major o macrotoponímia), es tendeix a regularitzar a favor de les grafies generals, mentre que en els topònims referits a accidents geogràfics petits (toponímia menor o microtoponímia) es tendeix a respectar les formes dialectals. Però aquesta és una instrucció de caràcter general:

“La frontera entre el respecte de la pronúncia dialectal —que implicaria l’ús d’una grafia específica— i la coherència del sistema lingüístic, però, és difícil de delimitar més enllà d’un plantejament general.” (Rabella 2000a: 559)

A la pràctica, doncs, cal adoptar altres criteris més concrets. Per exemple, un criteri que pot ser útil és que, quan hi ha poca diferència entre el que es diu i el que preveu la normativa ortogràfica, sembla aconsellable escriure-ho segons el que preveu la normativa. Així, al Camp d’Elx (sud del País Valencià) hi ha la població anomenada *el Fondó dels Frares* (i altres poblacions que s’anomenen igual, com *el Fondó de les Neus*); i hom diu «flàres» en comptes de «fràres». En aquest cas, sembla que es pot escriure *Frares* i no *Flares* perquè la diferència fonètica és mínima i el risc de rebuig per part dels parlants de l’indret és mínim. En canvi, el poble anomenat *el Masroig* (Priorat) s’escriu així malgrat que la pronúncia és «marròtx» perquè, tot i que aparentment la diferència gràfica és mínima, en realitat es desfigura completament lètim (*mas roig* ‘mas de color roig’). (Però Aguiló (1999: 58) reporta el topònim *es Marroig* (vora Lluçmajor, Mallorca), escrit així potser perquè és toponímia menor.)

A l’entorn d’aquest tema sorgeixen dubtes difícils de resoldre: què s’ha de fer en el cas de toponímia major en què la pronúncia local diu una cosa però la grafia tradicional o oficial és una altra? Hom es pot preguntar per què no s’escriu *Grus*, *Sonadell* —precisament aquestes dues grafies van arribar a ser oficials—, *Torlló* (és a dir, «turyó»), *Santa Eulària des Riu*, *Ustrell*, *Targa*, *Purreig*, *Cambrodon*, *Lo(r)*, etc., que és el que diuen habitualment els habitants d’aquestes poblacions,³¹ i en canvi per què s’escriu *Urús*, *Sudanell*, *Torelló*, *Santa Eulària del Riu*, *Ullastrell*, *Tàrrega*, *Puig-reig*, *Camprodon*, *Alaior*, etc. La raó és que la grafia tradicional d’un topònim —més si està documentada profusament i amb estabilitat gràfica— pot consagrar-se com a grafia oficial d’un topònim encara que hagi patit deformacions fonètiques amb el pas del temps (MOLL & TORT 1985: 66), i encara més si hi ha altres zones on també s’usa oralment aquesta forma tradicional (per exemple, en pobles de la mateixa comarca: tot i que els alaiorencs no diuen *Alaior*, sí que hi ha altres menorquins que ho diuen). S’hi ha de sumar —cosa que passa sovint— la voluntat dels habitants d’un lloc de mantenir la grafia tradicional, que coneixen perquè l’han heretada, encara que

31. Algun cop, amb una pronúncia que té una llarga història. Segons un informant menorquí, son pare, nascut a Alaior el 1904, sempre deia que era de *Lo*.

ho pronunciïn d'una altra manera (és el que passa a *Tàrrega*, *Torrelló*, *Urús* i *Sudanell* (RABELLA 2000a: 558-559)).

Ara: deixem clar que en principi seria perfectament possible oficialitzar grafies com *Grus*, *Sonadell*, *Torlló*, *Santa Eulària des Riu*, *Ustrell*, *Targa*, *Purreig*, *Cambrodon* i *Lo(r)* (o *Alo(r)*). De fet, hi ha autors, com Moreu-Rey (1999: 192), que sostenen que s'hauria d'escriure tal com es pronuncia: *Santa Eulària des Riu* i no *Santa Eulàlia des Riu*, *sa Curia* i no *s'Alqueria*, etc. Aquest autor considera que les grafies oficials lligades a la tradició acadèmica però deslligades del parlar no són adequades. Però diguem també que la prudència aconsella de retocar només allò que sigui manifestament necessari, ja que els retocs generalitzats i continuats en toponímia portarien a una inestabilitat gens desitjable i, a més, generarien desconfiança social:

“Els noms propis de lloc tenen com a finalitat fonamental l'orientació geogràfica, la localització sobre el territori. Per aquest motiu, els canvis de nom resulten socialment pertorbadors, perquè eliminen referents bàsics i perquè poden provocar confusions geogràfiques, per la qual cosa no és prudent ni aconsellable realitzar modificacions que no siguin estrictament obligades.” (Criteris... 2005)

“L'alteració de grafies emprades anteriorment [...] genera o pot generar un gran trasbals social: aquest fet reflecteix el grau elevat de representativitat de la toponímia, que podem comprovar en la identificació de la població —o part d'aquesta— no solament amb el nom propi de lloc, sinó també amb la forma gràfica que el representa.” (RABELLA 2000a: 552)

Hem de reconèixer que aquesta qüestió és prou problemàtica, ja que a vegades s'opta per una solució i a vegades per una altra (depèn, molt sovint, de la mateixa tradició). Així, el poble de *la Quar* (Berguedà) és pronunciat «lakòrt» pels seus habitants (MORAN, BATLLE & RABELLA 2002: 131); deixant a banda el reforçament amb *-t* final (tret fonètic típic català; hom diu «kòrt» per *cor*, «kàrt» per *car*, «màrt» per *mar*, etc.), es podia haver escrit *la Cor* no tan sols perquè és com es pronuncia, sinó també perquè en els documents medievals hi veiem escrit aquest topònim amb *o* (*ipsa Corre*), no pas amb *ua*. El fet que s'opti per solucions diverses és especialment problemàtic quan trobem dos topònims que s'haurien d'escriure igual però s'escriuen diferent. Per exemple, tenim els municipis de *Tarroja de Segarra* i *Torroja del Priorat*: tots dos tenen el mateix ètim (contracció de *torre roja*) i tots dos es pronuncien igual (el poble del Priorat és dit, pels prioratins, «tarròja»).³² No hi ha explicació coherent, doncs, per a aquest doblet gràfic. (S'ha de matisar, però, que, en la fixació oficial de topònims, en cas de trobar-ne dos d'iguals a vegades s'ha oficialit-

32. Al Pla d'Urgell també hi ha *les Tarroges*.

zat una forma lleument diferent de l'altra, amb l'objectiu d'evitar repeticions.) Semblantment, es va canviar *Caraups* per *Queralbs* (Ripollès), però continua escrivint-se *la Torre de Fontaubella* (Priorat), reflectint la pronúncia local, tot i que l'etimologia deixa clar que es tracta d'una *font Albella* (potser per això potser s'hauria d'escriure *la Torre de Fontalbella*). Un darrer exemple el tenim en *Vandellòs* (Baix Camp); aquest topònim prové de *Vall de Llors* (VENY 1996: 14) 'vall de llorers'; el mot *llor* es pronuncia amb *o* oberta i emmudint la *r*, de manera que tenim «valldellòs», i, per dissimilació, la primera *ll* va esdevenir *n*. Si l'escriptura reflecteix aquest canvi fonètic (*ll* > *n*), fóra lògic que el poble de *Belltall* (Passanant, Conca de Barberà) també s'escrigui *Bentall*, que és com es diu, tal com reclamen alguns veïns d'aquest poble.

Bona part d'aquests casos estan resolts perquè es troben dins del territori de la comunitat autònoma de Catalunya, on, per raons legals, s'ha acabat fixant una forma oficial per als topònims. La necessitat, en aquest cas, ha propiciat que s'hagi fixat una forma oficial, sigui encertada o no. En canvi, en topònims en àrees amb poca cobertura legal per a la llengua —com la Catalunya Nord o la Franja—, no falten casos en què, a banda de la forma oficial imposada per les administracions —que sol tenir una forma desfigurada—, els qui volen escriure'ls amb la forma catalana algun cop no s'han posat d'acord sobre què cal grafiar. A tall d'exemple, tenim *Cretes* o *Queretes* (Matarranya) i *Rià* o *Arrià* (Conflent): és possible veure escrites totes dues formes en textos acadèmics.³³

8.6. Etimologia

El quart factor és l'etimologia. En efecte, saber d'on prové un topònim i quin significat tenia en origen ajuda a determinar-ne la grafia. Amb l'estudi de l'etimologia —i de la documentació antiga— es pot saber de quin mot prové un topònim, de quina llengua és originari, què significava, quina evolució fonètica ha tingut (les evolucions fonètiques són regulars, es basen en les anomenades *lleis fonètiques*), etc. L'estudi de l'etimologia, doncs, permet saber què volien dir les persones que van batejar un indret (*Rialb* és 'riu blanc', *Sopeira* és 'sota la pedra', *Fontcalda* és 'font calenta', etc.).

S'ha de dir que, contràriament al que es podria pensar —i contradictori Valls (2004a)—, l'etimologia és el darrer factor a tenir en compte; "supletori", en paraules de Moll & Tort (1985: 84). En efecte, l'etimologia ajuda a determinar una grafia quan els altres factors (tradicionalitat, pronúncia, etc.) i els trucs que s'hi apliquen (comparació amb altres topònims d'altres dialectes, etc.) no donen prou llum. Però ha de quedar clar que l'etimologia ha d'estar al servei de la tradicionalitat i la pronúncia real. Altrament, com apunten Moll & Tort (1985: 84) i Rabella (2000a:

33. Sobre la relació entre pronúncia local, evolució fonètica i propostes de grafia oficial, recomanem la lectura de Martí (1990) i Rabella (2000a; 2000b) i les reflexions de Poy (2002).

556), si només tinguéssim en compte l'etimologia hauríem d'oficialitzar grafies sense gens de tradició gràfica (i per tant estranyes als ulls de la població, perquè no hi està acostumada): *Castell d'Alareny* (perquè prové de *Kastro Aladasindo*, en comptes de l'oficial *Castell de l'Areny*),³⁴ *Balçareny* (per tal com és *balç* + *areny*, en comptes de *Balsareny*), *Espinelbes* (en comptes d'*Espinelves*), *Terrers* (en comptes de *Tarrés*),³⁵ *Agremunt* (en comptes d'*Agramunt*), *Santmenat* (en comptes de *Sentmenat*, perquè es tracta d'un sant), *Terraça* (en comptes de *Terrassa*), *Emposta* (en comptes d'*Amposta*), *Menresa* (en comptes de *Manresa*),³⁶ *Hespanya* (en comptes d'*Espanya*), etc.³⁷

Per a l'estudi etimològic dels topònims cal saber quines llengües es parlaven en el territori en qüestió abans que s'hi parlés català. Això permet entreveure què significa un topònim, opac als parlants d'avui però amb un significat clar per als parlars d'ahir; cal tenir present que molts topònims es van generar en una altra llengua i designaven un concepte concret:

“Els noms de lloc opacs a la nostra mirada són antics noms comuns ben transparents per a gent d'èpoques pretèrites.” (TERRADO 1994: 65)

“Es presenten [...] molts noms de lloc que semblen no oferir cap sentit, perquè no corresponen a cap mot o expressió de la llengua parlada [...]. Aquests topònims, en realitat, havien tingut un sentit, en llenguatges desapareguts, o en conceptes abandonats. Se'ls anomena «fòssils» perquè són antics noms comuns cristal·litzats o petrificats; i conservats, alguns d'ells, durant mil·lennis.” (MOREU-REY 1999: 12-13)

“El topònim sorgeix per la designació d'algun element de referència cert i conegut, és a dir, d'un objecte en el sentit ampli del mot. És la forma més

34. Els noms propis de persona d'origen germànic acabats en *-sind* han donat, en la topònimia catalana, formes en *-reny* o, sense palatalitzar, *-èn*: *Castell de l'Areny* < *Castell d'Alareny* [< antropònim *Athalasind*] (Berguedà), *Gisclareny* [< antropònim *Gisclasin*] (Berguedà), *Gombrèn* o *Gombreny* [< antropònim *Gumesind*] (Ripollès), *Requesens* [< antropònim *Ricosind*] (Alt Empordà), etc. (BRUGUERA 1985: 52-53; COROMINES 1965-1970, vol. I: 31-65).

35. En aquest cas és lògic que no s'escrigui *Terrers* perquè aquesta grafia podria canviar la pronúncia del mateix poble. En efecte, en els parlars nord-occidentals algunes *e* pretòniques es pronuncien popularment «a»: «badélla» per *vedella*. En el cas de *Terrers*, doncs, és esperable que es pronuncii «tarrés». Si s'oficialitzés la forma *Terrers*, però, es corre el risc que la gent del poble canviï la pronúncia i digui «terrés», i aquest no ha de ser l'objectiu de la fixació gràfica dels topònims (RABELLA 2000b).

36. En aquests dos darrers casos, hauria de ser amb *e* si ens guiéssim tan sols per l'etimologia, perquè se sap que les formes antigues eren *Imposta* i *Minorisa*, amb una *i* que només pot donar *e* i no *a* segons les lleis fonètiques del pas del llatí al català. La grafia amb *a* és explicable per la pronúncia: les paraules començades per *es-*, *em-* i *en-* es pronuncien amb *a* en català nord-occidental (*escola*, *escala*, *emportar*, etc.); i la *e* i la *a* àtones es pronuncien neutres en català central.

37. Rabella (2000a: 552) deixa clar que, en la fixació de les grafies oficials dels topònims, “s'han d'evitar les refeccions etimològiques”.

natural, i per tant la més habitual, de dotar de nom els llocs. I això, atenció, pel que fa a tots els països i tots els períodes; per tant, a totes les llengües: el fet que avui un topònim d'origen ibèric o àrab sigui impossible d'entendre —per al comú de la gent, però de vegades fins i tot per als especialistes [...]— no vol dir en absolut que en el moment de la seva creació, en el seu ús original, no fos per a aquella gent —per a aquells ibers o àrabs— tan clar com els nostres Puigròs o Vilanova de la Barca.” (TURULL 1994: 75-76)

“Els noms han estat posats al lloc amb finalitat orientadora, perquè la gent es pogués entendre amb facilitat. Els noms, en el seu origen, sempre han estat paraules clares per a tothom de l'època, amb una significació transparent [...]. Quan es topa amb un nom actualment sense significació és que es tracta d'una paraula procedent d'un llenguatge anterior al nostre. I quan aquest nom no s'explica pel llatí, és que és anterior a l'arribada de l'imperi romà a casa nostra. O, potser, és més tardà, però contemporani a l'estada dels visigots entre nosaltres, o potser de l'estada dels àrabs [...]. Aquell nom diguem-ne prehistòric [...] s'ha conservat més o menys immutable, fins i tot quan la gent ha deixat de saber què volia dir quan era nom comú. He dit més o menys immutable, perquè també es pot haver donat el cas, i es dona sovint, que hagi sofert adulteracions lleugeres o profundes. Aquestes corrupcions, o modificacions, encara compliquen més la possibilitat d'arribar al coneixement del significat, per a la descoberta dels quals s'ha de tirar deu, o dotze, o quinze segles enrere. Són els noms fòssils.” (Amigó 1999: 21-22)

“Les característiques geogràfiques importants de la terra, sobretot muntanyes i rius, i les poblacions, tenen una capacitat extraordinària per a conservar els seus noms originals, a través de tots els temps, encara que això vulgui dir milers d'anys. Aquests noms s'hereten, de generació en generació, com si fossin intocables, i encara que la llengua del poble hagi anat evolucionant fins a conèixer canvis substancials, aquests noms de lloc, significatius, s'han conservat. Les noves cultures lingüístiques adquirides pels pobladors han deixat d'entendre què volien dir les paraules, en elles mateixes, però no les han substituïdes per altres de noves. En tot cas, les velles maneres de dir han sofert variacions fonètiques més o menys acusades, però no pas substitucions. S'han produït, amb tot això, el que s'anomenen paraules fòssils, que s'han mantingut fins i tot perdent el significat.” (Amigó 1999: 87-88)³⁸

38. Per a més informació sobre els processos d'obtenció de topònims, vegeu Turull (1994: 74-78), Terrado (1994), Amigó (1999: 61-83 i 115-153) i Morey-Rey (1999: 19-136). Aquestes lectures donen una visió general dels processos d'obtenció de topònims, que poden complementar-se amb altres aportacions sobre aspectes concrets, com ara Tort (2003), que dóna compte del criteri de *significativitat territorial*. Com explica Tort, paradoxalment —aparentment paradoxalment— en un desert es poden trobar més topònims amb la paraula *aigua* que no pas en un indret humit. La raó és òbvia: es destaca allò que és escàs en el territori. Igualment, en terrenys plans qualsevol pujol destaca i de seguit és referenciat lingüísticament, mentre que en terrenys muntanyosos les planes destaquen i de seguit són referenciades lingüísticament.

En el cas de l'Alt Pirineu català, Coromines (1965-1970, vol. I: 153-217) ha sostingut que s'hi parlava una llengua bascoide abans de la romanització o catalanització efectiva; i que aquesta llengua hauria deixat molts topònims. Tanmateix, aquest aspecte és fosc. Alguns autors, com Hoz (1995) o Gorrochategui (2002), han qüestionat la filiació bascoide que s'ha donat a molts topònims alt-pirinencs, cosa que torna a deixar oberta la qüestió:

“Hi ha un conjunt de topònims a l'àrea del Pirineu català que, segons els especialistes en euskera, no es poden relacionar directament amb la llengua basca antiga i que, segons els especialistes en llengua ibèrica, no pertanyen a la llengua ibèrica (al contrari que d'altres topònims catalans, com Aeso, Iesso, Iltirta, Iluro, etc.) [...]. No podem ignorar que el criteri dels especialistes en les llengües preromanes coincidiria a assenyalar que el que podríem qualificar com a llengua basca antiga arriba, si ens atenem estrictament a les proves materials, fins a la Vall d'Aran. Més enllà, ja al Pallars i l'Alta Ribagorça, podem trobar algun topònim que es pugui explicar per aquell origen segurament com a conseqüència de la relació amb aquella llengua, és a dir, per contacte, o també per trasllat. Tanmateix, tal com indiquen explícitament, no es pot fer un estudi i una interpretació sistemàtica de tota aquesta toponímia pirinenca preromana no indoeuropea a partir de la llengua basca antiga, perquè el coneixement que actualment se'n té ho nega, ja que moltes de les coincidències adduïdes no es donen en realitat amb la llengua antiga sinó amb l'actual o corresponen a segmentacions arbitràries. Encara que no hagi tingut massa difusió en l'àmbit de la filologia i la lingüística catalana i que per aquest motiu pugui resultar difícil d'adoptar, sembla que el criteri més acceptat en l'àmbit dels estudis sobre les llengües preromanes és que en l'àrea pirinenca catalana, sobretot al Pallars i l'Alta Ribagorça, però sense saber-ne ben bé l'abast geogràfic, devia existir una o unes altres llengües preromanes no indoeuropees diferents del basc antic i de la llengua o llengües ibèriques. La manca d'informació i de materials relacionats amb la llengua basca antiga i la llengua ibèrica en aquella àrea, i la supervivència d'una nombrosa toponímia no llatina i no indoeuropea confirmarien aquesta existència. Es tractaria, doncs, d'una llengua o llengües, el que ja s'ha anomenat anteriorment llengües pirinenques, que presentarien alguns trets similars amb la llengua basca antiga, la qual cosa, conjuntament amb el criteri de coherència geogràfica, podria remetre a l'existència d'algun tipus de relació amb aquesta llengua, bé sigui de pertinença a un llunyà tronc comú, bé sigui de semblança estructural, tot segurament afavorit per un contacte geogràfic significatiu.” (Rabella [en premsa])³⁹

39. Per a més dades sobre aquesta qüestió, consulteu Coromines (1965-1970, vol. I: 67-91, 93-151, 153-217) —ferm defensor de la tesi bascoide—, AADD (1988-89), Hoz (1995) —crític amb la tesi bascoide—, Moran (2001), AADD (2002) —algun autor d'aquest llibret, com Gorrochategui, també crític amb la tesi bascoide—, Turull (2004c) i Rabella [en premsa]; també, pel que fa a la història del vocabulari català, vegeu Bruguera (1985).

Una altra eina útil per a l'estudi etimològic és la *xarxa toponímica* o les *sèries toponímiques* (COROMINES 1965-1970, vol. I: 13; TERRADO 1994: 64-65; MOREU-REY 1999: 182-184). Aquest recurs consisteix a buscar —arreu del domini lingüístic i, si convé, fora del domini lingüístic— topònims semblants a l'estudiat (sobretot que comencin o acabin igual), amb l'objectiu de detectar elements coincidents que permetin donar llum sobre el significat històric d'aquests elements coincidents.

Finalment, cal tenir en compte les dades que forneixen altres disciplines. Així, segons Terrado (1994: 59-63), també cal tenir nocions d'història i geografia de la zona estudiada, ja que els avatars històrics i els accidents geogràfics poden donar llum sobre algun cas. La història permet interpretar els topònims lligats a personatges, grups humans que han passat pel territori, fets bèl·lics, etc. Així, *Castellví de la Marca* es diu així perquè es troba situat a la *marca*, la frontera entre cristians i musulmans als segles XI-XII. Alhora, la geografia és especialment útil quan el topònim descriu el paisatge o, per dir-ho en paraules de Coromines (1965-1970, vol. I: 17), "l'aspecte del lloc". Així, *Sopeira* (Ribagorça aragonesa) es pot interpretar com 'sota la pedra, sota la roca', a partir de l'expressió llatina original *sub petra*; si la documentació no ens donés prou llum, mirant el paisatge podem corroborar aquesta hipòtesi, ja que el poble es troba al peu d'un penyal. Val a dir que sovint cal tenir present alhora la geografia i la història, ja que alguns topònims tenen raó de ser pels usos del sòl propis d'èpoques pretèrites: prades per a la pastura, llocs de cultiu, zones mineres, boscos, etc., interpretables si es coneix la història econòmica de l'indret.

8.7. Preponderància dels factors

Moreu-Rey (1999: 200-201), en establir els factors que han d'intervenir en la fixació gràfica dels topònims, fixa un règim d'incompatibilitats entre si. És a dir, segons aquest autor hi ha factors que no poden contravenir altres factors. Moreu-Rey primer deixa clar que cal fixar gràficament allò que es diu, i que no s'ha d'oficialitzar una forma gràfica que no es diu. Havent establert, doncs, que el factor primordial és la pronúncia, Moreu-Rey esmenta els altres factors, indicant quin està subjecte a quin (la voluntat popular no pot contravenir la normativa ortogràfica, la tradició ni l'etimologia):

“Sobre els problemes de la «correcció» gràfica dels topònims, heus ací la nostra opinió:

—l'imperatiu categòric és la conformitat de la seva grafia amb la pronúncia. (Segons aquesta primera regla, *La Massana* i *La Maçana* són correctes; «La Masana» no ho seria).

—en cas de multiplicitat de grafies acceptables segons el punt precedent, els criteris a seguir per a triar la més recomanable són els següents (per ordre de preferència objectiva):

a) la voluntat unànime, o molt majoritària, dels interessats (segons el principi: el nom pertany a qui el porta), sempre i quan aquesta voluntat, acceptant naturalment la condició prèvia, no s'oposi arbitràriament (o sia: no raonadament) a alguns dels arguments següents:

b) la tradició (entenen així, globalment, la persistència en el temps, documentada, de la utilització d'una de les grafies) [...]

c) l'origen, o etimologia *demostrada*, del mot [...]. Letimologia *suposada* desvaloritza l'argument proporcionalment amb el grau d'improbabilitat de la hipòtesi etimològica." (MOREU-REY 1999: 200-201)

Com hem vist, Moll & Tort (1985) consideren que l'etimologia és el darrer factor a tenir en compte, i només ha de servir de suport als altres factors. Per tant, segons aquests autors també hi ha una certa gradació entre factors.

8.8. Altres factors

A banda d'aquests quatre factors, que són els usats pels especialistes de manera preponderant, n'hi podem afegir algun altre més que ajudi a desbrossar el camí. Un d'aquests factors pot ser la comparació amb topònims ja fixats. En efecte, no tindria sentit escriure de manera diferent dos topònims de dos punts del domini lingüístic (tot i que, com hem vist més amunt, tampoc falten exemples d'això que diem: *Tarroja* i *Torroja*). En el cas de la toponímia catalana, durant tot el segle xx (i de manera significativa els darrers trenta anys) s'ha fet molta tasca d'investigació i de fixació oficial de topònims. Per tant, per al cas andorrà, algun cop el topònim s'ha de fixar tenint en compte com s'ha resolt per la banda de Catalunya. Així, d'entrada podem oficialitzar tant *Aós* com *Os* (poble de l'Alt Urgell, pràcticament enclavat dins d'Andorra); però quan des de Catalunya es fixa una d'aquestes dues formes per al nom de poble, és pràcticament obligat d'escriure igual el nom del riu que passa per territori andorrà (*riu d'Aós* o *riu d'Os*).

8.9. Relació entre toponímia i antroponímia

La toponímia té una estreta relació amb l'antroponímia (els noms de persona). En efecte, alguns noms de lloc es troben també com a noms de persona. És el cas dels cognoms que es refereixen a una població o contrada (AMIGÓ 1999: 85-86): *Perpinyà*, *Ripoll*, *Castelló*, *Bellver* [sovint escrit *Vallvé*], *Balaguer* [sovint escrit *Balagué*], *Solsona*, *Vallès*, *Segarra* [sovint escrit *Sagarra*], *Pallars* [sovint escrit *Pallàs*], *Tost*, etc. A vegades amb modificació: els cognoms *Giró*, *Barceló* i *Tarragó* s'expliquen per masculinització —perquè s'apliquen a un home— dels noms de les ciutats *Girona*, *Barcelona* i *Tarragona*. Una manera semblant d'obtenir cognoms és el gentilici (*Gironès*, *Berguedà* [sovint escrit *Bergadà*], *Pallarès*, *Cerdà* 'de la Cerdanya' [sovint escrit *Sardà*], etc.). Aquests cognoms revelen que un avantpassat d'aquella persona provenia de la població o del territori que

designa el gentilici. També tenim els noms de dona referits a la Mare de Déu d'un lloc —generalment una muntanya—, com en el cas dels santuaris o de les ermites de *Meritxell*, *Canòlic* (Principat d'Andorra tots dos), *Montserrat* (Bages), *Núria* (Ripollès), *Queralt* (Berguedà), *Montserrat* (Priorat), *Vinyet* (Garraf), *Fontcalda* (Terra Alta), *Camí*, *Roca* (Baix Camp tots dos), etc., dels quals hem obtingut noms de dona.⁴⁰

Paral·lelament, alguns noms de persona han arrelat com a noms de lloc: són els *antropotopònims* (AMIGÓ 1999: 136-146; TURULL 1994: 84-85; MOREU-REY 1999: 123-126). És així com tenim *Castelldefels* (Baix Llobregat), *Castellgalí* (Bages) i *Torre-serona* (Segrià), que deuen el seu nom, respectivament, a un tal *Fèlix* —antigament *Fels*—, a un tal *Galí* o *Galindo* i a un tal *Seró* —feminitzat en *Serona* perquè s'adjunta a mot femení, *torre*— (MORAN, BATLLE & RABELLA 2002: 55 i 172). A vegades, si no és per la documentació, es fa difícil saber si hi ha un nom de persona en un topònim (per exemple, a Vilallonga de Ter (Ripollès) hi ha el *torrent de n'Aret*; la documentació antiga revela que el propietari de l'indret era un tal *Aret* (AMIGÓ 1994: 27), i que per tant no s'ha d'escriure *torrent de Naret*). Hi ha casos en què un nom de persona acaba sent topònim per voluntat política i sovint com a demostració de poder. Moreu-Rey (1999: 14) porta els exemples de *Mont Louis* [*Montlluís*] (Cerdanya francesa), en honor del rei Lluís XIV de França (la Cerdanya francesa havia estat annexionada a França de feia poc, i va caldre construir una fortalesa militar); *Villacarlos* [*es Castell*] (Menorca, prop de Maó), en honor de Carles III d'Espanya;⁴¹ *Bourg-madame* [*la Guingueta d'Ix*], en honor de la filla de Lluís XVI de França (1840); *Elna* (Rosselló), que prové d'*Helena*, mare de l'emperador romà Constantí i que substitueix la denominació antiga *Iliberi*; etc.

No és estrany que, havent-hi dos camins de relació, tinguem paraules que hagin fet el recorregut en tots dos sentits: els pobles de *Bell-lloc* i *Rosselló* de la plana de Lleida provenen dels cognoms de dos personatges, Arnau de Bell-lloc i Guillem de Rosselló, els quals deuen el seu cognom a la terra d'on provenen ells i la seva família, el poble de Bell-lloc (la Roca del Vallès) i el comtat de Rosselló (MORAN, BATLLE & RABELLA 2002: 8).⁴²

En aquesta relació entre toponímia i antroponímia, i entrant ja en el terreny de l'oficialització de topònims, cal plantejar-se què s'ha de fer amb les desviacions de

40. Els exemples reportats són en llengua catalana, però en altres llengües també se'n troben: portuguès *Fátima*, basc *Arantzatzu* (simplificat en *Arantxa*), occità *Lorda* (o *Lourdes*, en francès), espanyol *Pilar*, *Rocío*, *Sagrario*, *Covadonga*, etc.

41. La forma espanyola *Villacarlos* substituïa, al seu torn, l'original anglès *Georgetown*, de l'època de dominació britànica a l'illa (segle XVIII). Segons la GEC, "fou anomenada *Vila Jordi* o *George Town* (o *New Saint George*) en honor de Jordi III d'Anglaterra, i el 1782, després de l'ocupació de l'illa pel duc de Crillon, *Real Villa de San Carlos* o *Villacarlos*, en honor de Carles III d'Espanya; el nom popular ha estat sempre, però, *es Castell*."

42. Per més informació sobre aquesta qüestió, vegeu encara Veny (1996: 17) i Moreu-Rey (1985).

la normativa ortogràfica. Cal tenir present que els cognoms pateixen deformacions gràfiques, tant degudes a les regles fonètiques de la llengua (*Farré* per *Ferrer*) com per grafització al·lòctona (*Perpiñà* per *Perpinyà*); per tal, cal determinar si aquestes desviacions es traslladen a la toponímia, com s'ha de fer, en quins casos es poden respectar i en quins no, etc.

Sobre això hi ha dues postures. La primera, representada per l'Institut d'Estudis Catalans —i les persones que hi treballen, com Rabella (2000a: 554)— i per Bibiloni [en línia], advoca per regularitzar la grafia dels topònims seguint la normativa ortogràfica, encara que provinguin d'un antropònim deformat gràficament. La raó primordial és que els topònims pertanyen al patrimoni comú; però també hi ha altres raons de caràcter més pràctic, com ara que els habitants d'una masia potser ja no duen el cognom amb què s'anomena la masia:

“Cal diferenciar el nom propi de persona del nom propi de lloc: el topònim passa a ésser un element de referència geogràfica que forma part de l'ús social de la llengua, per la qual cosa la seva forma ortogràfica està sotmesa a la normativa actual del català.” (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1996: 165)

“Un dels aspectes més controvertits és la formació de topònims a partir de cognoms. Mentre que els cognoms, que sovint apareixen registrats en formes prenortatives, són d'ús legal a nivell personal i, en aquest sentit, la potestat d'esmenar-los correspon a l'individu, puix que es tracta de fet d'un dret privat [...], els topònims, encara que es basin originàriament en un cognom, es regeixen per la normativa general de la llengua (com tots els topònims independentment del seu origen lingüístic, que pot ser ben divers o fins i tot desconegut). Així, si un cognom del tipus *Farré* passa a formar un topònim o s'hi relaciona, aleshores ja no es tracta d'una denominació individual particular [...], sinó d'un ús públic general, i en aquest cas s'hi haurà d'aplicar la normativa lingüística vigent, per exemple *Can Ferrer*.” (MORAN & RABELLA 2004: 18)

“A Catalunya hi ha diversos milers de masies, moltes amb un valor històric i cultural molt significatiu. En molts casos, el nom de les masies ha estat pres d'antropònims (prenoms o cognoms) d'alguns dels seus habitants, generalment en períodes reculats històricament. Encara que originàriament el nom provingués d'un nom propi de persona o d'un cognom, avui, però, ja han esdevingut veritables topònims, és a dir, referències geogràfiques que tenen un ús social general. Així ho podem comprovar en el fet que en la majoria de casos els masos conserven el mateix nom encara que hi hagi hagut un canvi —i a vegades molts canvis— dels seus propietaris o habitants, de manera que avui la majoria de masos porten noms que no coincideixen amb el cognom de la família que ara els habita. En aquest sentit, el fet que en els cognoms es mantinguin grafies arcaïques (com ch, ñ o y) no vol dir que com a topònims no s'hagi d'aplicar la normativa vigent: l'existència de cognoms com *Perpiñà* o *Vich* no impe-

deix que, com a nom de lloc, s'utilitzin les formes correctes Perpinyà i Vic." (Criteris... 2005)

Així, les masies o caserius que s'anomenen *Perpiñà*, *Rexach* o *Figueras* s'haurien d'escriure, segons aquesta postura, *Mas Perpinyà*, *Can Reixac* i *Son Figueres*.

La segona postura és la que sostenen Moll & Tort (1985: 48). Segons aquests autors, tot i que cal escriure *Bellver* (el poble de la Batllia, a la Cerdanya) la masia de Valls (Alt Camp) que té el nom de la persona anomenada *Vallvé* s'ha d'escriure *Mas Vallvé*. Cal precisar que Moll & Tort no són taxatius en el seu plantejament.

Un argument poderós a favor de la postura de l'Institut d'Estudis Catalans i de Bibiloni és que les antigues possessions, els masos, les colònies fabrils,⁴³ etc., poden acabar esdevenint nuclis de població (en créixer els nuclis originals o en urbanitzar-se la finca). Així, entre Vallmoll i la Masó (Alt Camp) hi ha la *urbanització Mas Fontana*; entre Gironella i Berga (Berguedà) hi ha el poble de *Cal Rosal* (també anomenat *Colònia Rosal*); i a Mallorca hi ha el poble de *Son Cervera*. En aquests casos, la grafia del topònim ha de normalitzar-se seguint la normativa ortogràfica.

En el cas d'Andorra, algunes cases tenen una certa rellevància, perquè hom les considera part integrant del patrimoni cultural (casa Motxilla, casa Bauró, casa Rull, casa d'Areny-Plandolit, etc.). Doncs bé: en cas que calgui consignar el nom d'una casa en el *Nomenclàtor* —perquè és important i/o perquè està isolada—, caldrà tenir en compte tots aquests aspectes.

9. TOPÒNIMS FUTURS

9.1. Control en la creació de nous topònims

La Comissió de Toponímia d'Andorra té l'encàrrec de treballar per al *Nomenclàtor*. Però la seva estructura pot ser aprofitada per a la validació de topònims nous (*neotopònims*) que s'estableixin un cop s'hagi publicat el *Nomenclàtor*. No s'ha de perdre de vista el Principat d'Andorra és un país molt dinàmic, i que les transformacions urbanístiques que ha experimentat en els darrers cinquanta anys

43. A la riba dels rius Llobregat, Ter —especialment des de Camprodon fins que abandona la plana de Vic— i Cardener es van desenvolupar, al final del segle XIX i començament del XX, diverses colònies industrials, que són complexos urbanístics a l'entorn d'una fàbrica. Solen anomenar-se amb el genèric *colònia* o la partícula *cal* o *can* adjuntat al nom del propietari de la fàbrica. Alguns exemples: *Colònia Rosal* o *Cal Rosal* (Berga, Berguedà), *Colònia Ponç* o *Can Ponç* (Puig-reig, Berguedà), *Colònia Vidal* o *Can Vidal* (Puig-reig, Berguedà), *Colònia Marçal* o *Can Marçal* (Puig-reig, Berguedà), *Colònia Estevenell* (Camprodon, Ripollès), *Colònia Llaudet* (Sant Joan de les Abadesses, Ripollès), *Colònia Güell* (Santa Coloma de Cervelló, Baix Llobregat), *Colònia Gomis* (Monistrol de Montserrat, Bages), *Colònia Soldevila* (Balsareny, Bages), *Colònia Lacambra* (les Masies de Voltregà, Osona), etc.

són de primer ordre. Si les transformacions d'aquesta mena continuen, la presència de nous topònims (urbanitzacions i àrees residencials, carrers i vials, edificis de serveis, espais lúdics, ginys de transport, túnels, etc.) serà una constant. Només un petit exemple: el procés de fusió de les diverses empreses d'esquí ha portat a la creació de dos nous topònims, ben recents (anys 2003-2004): *VallNord* i *Grand-Valira*. Si hi hagués un organisme oficial permanent, es podria garantir que tot nou topònim s'ajusta als criteris que aquest organisme hagi fixat. D'aquesta manera es garantiria una coherència en el paisatge toponímic que no sempre s'ha donat en altres territoris catalanoparlants dedicats al turisme.⁴⁴

Aquesta *proactivitat toponímica* la trobem en grups de treball semblants. Així, per exemple, al Quebec s'ha desplegat una activitat creadora de nous topònims —cal tenir present que hi ha grans àrees despoblades, a diferència d'Europa—, controlada per la Comissió de Toponímia, que depèn de l'Oficina de la Llengua Francesa d'aquest territori francòfon del Canadà, i que ha establert uns criteris per als nous topònims (MORAN 1996: 8-10).⁴⁵ Semblantment, a la Garrotxa els tècnics lingüístics han treballat perquè els noms d'edificis singulars nous no fossin implantats sense tenir en compte l'entorn lingüístic i històric, sinó d'acord amb aquest entorn (PLANAGUMÀ 2003). Alhora, alguns experts de l'àmbit acadèmic, com Rabella (2000b: 419), defensen obertament que hi hagi aquest control sobre la neotoponímia.

Si no es preveu el futur, aleshores la tasca de fixació toponímica haurà de consistir a revisar els topònims que hom ha posat prescindint de l'entorn, tot fent-hi correccions i, sobretot, propostes a posteriori, canviant topònims espuris per formes tradicionals, com ha hagut de fer Bibiloni (2001) per a les Illes Balears i Pitiüses.

9.2. Un cas especial: el reaprofitament de topònims

En aquest camp de la neotoponímia cal dedicar una atenció especial al reaprofitament dels topònims tradicionals. En efecte, una antiga prada pot ser avui una zona edificada (una urbanització o un barri) o bé un pàrquing. Un exemple el tenim en la *prada Ramon*, avui un barri d'Andorra la Vella.

Hom pot dubtar sobre la conveniència de reaprofitament de topònims antics, ja que s'han generat en un marc socioeconòmic distint del d'avui. En efecte, les activitats agropecuàries i minerometal·lúrgiques, tradicionals al Pirineu, han afaïçonat el paisatge i per tant també la toponímia. Per això trobem *prat de X*, *cortals d'Y*,

44. L'Institut d'Estudis Catalans (1990a: 87) explicita que la realitat política i social i els canvis econòmics, urbans i demogràfics de Catalunya durant els anys 60 i 70 del segle xx havien desfigurat la toponímia catalana, amb "deformacions per castellanització" i "invencions desafortunades".

45. Els criteris per al bateig dels territoris quebequesos es poden consultar a Comission de Toponymie Québec [en línia] i a Moran (1996: 8-10).

solana de Z; topònims que revelen la funció que els humans han donat al territori. Avui dia, les activitats econòmiques principals de l'Alt Pirineu han canviat. Així, encara que l'activitat ramadera no ha desaparegut del tot, els sectors econòmics més importants de la regió són el turisme i la construcció.⁴⁶ Aquestes activitats econòmiques impliquen nous usos de l'espai, de manera que potser també desapareix el nom antic i s'implanta un nom nou, d'acord amb l'activitat econòmica preponderant. Arribats en aquest punt, cal valorar si aquest procés de canvi toponímic és acceptable —amb la pèrdua del topònim antic, i per tant d'un valor cultural, com hem vist al principi de l'article—, o si és preferible mantenir topònims antics encara que evoquin una realitat socioeconòmica pretèrita.

Molts autors consideren que és possible mantenir el nom tradicional encara que es destini l'espai a usos nous:

“En el moment de triar la denominació d'un nou element urbanístic municipal significatiu —com un barri, una urbanització o un polígon industrial—, en primer lloc, cal tenir en compte els topònims històrics que es troben en el lloc que ocupa o que ocuparà. D'aquesta manera, si una urbanització s'ha de construir on antigament hi havia un mas (per exemple *Mas Pau*) o en un indret conegut o en una partida històrica (per exemple *les Rojales*), la primera opció és denominar-la amb aquell nom (*urbanització de Mas Pau* o *urbanització de les Rojales*). D'aquesta manera, preservem i conservem el patrimoni cultural, en aquest cas onomàstic, del municipi. Cal tenir en compte que les urbanitzacions, i en algun cas també els polígons industrials, sovint han esdevingut barris d'una població o nuclis de població del municipi, de manera que han permès el manteniment d'uns noms que ja formaven part del patrimoni municipal. Durant la segona meitat del segle xx, la tendència més general a l'hora de posar nom a les urbanitzacions va ser buscar noms que tinguessin un suposat caràcter comercial, sovint amb referències a aspectes turístics (sobre el sol, el mar o la platja) i a vegades en anglès. Aquesta tendència, que es va donar sobretot a la costa, però, avui ha estat superada i cada vegada més els municipis adopten i utilitzen noms de caràcter històric relacionats amb masos, partides, indrets o paratges i altres elements toponímics característics del terme municipal, que són uns noms que amb el pas del temps mantenen el seu valor cultural i fins i tot estètic, mentre que d'altres noms de caràcter comercial o turístic amb els anys han esdevingut obsolets i fins i tot poden arribar a resultar grotescs (*King Parc*, *Niagara Parc*, *Pine Beach*, etc.)” (*Criteris...* 2005)

Així, es troben força exemples de reaprofitament de toponímia antiga per a les noves infraestructures. Prop de Reus (Baix Camp) hi ha els centres educatius

46. Aquesta nova realitat econòmica és ben palesa al Principat d'Andorra, però de fet és un fenomen general de tot l'Alt Pirineu. Així, l'eclosió urbanística també s'ha donat a la Cerdanya i a Aran, i s'està estenent vers el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà —concretament, la vall Fosca—, l'Alta Ribagorça, l'Alt Urgell i la Cerdanya francesa.

de *Mas Carandell* (formació d'adults) i de *Mas Bové* (formació agropecuària) i el polígon industrial anomenat *Mas de les Ànimes*. A Mallorca tenim *Son Lledó* (nom del campus de la Universitat de les Illes Balears), *Son Moix* (nom de l'estadi de futbol de Palma) i *Son Santjoan* (nom de l'aeroport de Palma).⁴⁷ I no manquen centres cívics que prenen el nom d'una casa o partida: *Mas Abelló* (Reus, Baix Camp), *Mas Costa* (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occidental), *Can Pantiquet* (Mollet del Vallès, Vallès Oriental), *Can Llensa* (Hostalric, Selva), etc.

Aquesta postura es troba avalada, de fet, per la pràctica. Així, en alguns casos d'eixampla urbanística han romàs antics topònims, encara que la realitat a la qual feien referència ha quedat esborrada:

“La toponímia no tan sols il·lustra sobre el passat històric, sinó que també pot il·lustrar sobre configuracions geogràfiques que les expansions urbanes, o alteracions d'altra mena, han modificat fins a fer-les desaparèixer. N'hi ha un exemple a Vila-seca, amb la Canaleta, les Illes, els Aragalls i el gorg d'en Puig. Es troben, en l'ordre que els he citats, en la línia recta NO-SE. A la Canaleta, en amunt de la vila i prop seu, hi havia record d'haver-hi vist néixer poca o molta aigua. No fóra estrany que fos la mateixa partideta de terra que abans s'anomenava la Font [...]. Una mica més avall, sota mateix del poble, i tocant-hi, hi havia les Illes, una paraula que expressa un lloc inundat o rodejat d'aigua. Devia ésser així, en certa manera, perquè s'hi feien vimeneres, que volen molta humitat. Seguidament, sota les Illes, hi ha els Aragalls —és a dir, els xaragalls, reguerons que fa l'aigua quan s'escorre per un lloc inclinat. I, sota els Aragalls, hi ha el gorg d'en Puig, una clotadeta sense desguàs, on s'entolla l'aigua nascuda a la Canaleta, mig aturada a les Illes i escorrent-se pels Aragalls. De tot això, no en queda res més que els noms, que permeten aquesta reconstrucció hidrològica.” (Amigó 1999: 17-18)

Anàlogament, a l'Alt Pirineu també trobem casos de reaprofitament de toponímia antiga per als nous usos, que implica, en algun cas, una *resemantització* (donar un nou significat a un mot existent). Dos exemples d'això que diem són *borda* i *pleta*. Aquestes paraules fan referència a espais construïts o simplement tancats on es tenien els ramats; però actualment s'utilitzen també amb un altre significat. Així, avui dia una *borda* és un restaurant típic de l'Alt Pirineu (sovint ha passat que hom ha reaprofitat una antiga borda i hi ha posat un restaurant); a Andorra, a l'Alt Urgell i a la Cerdanya hi ha diverses bordes on es pot degustar la gastronomia de la zona. Alhora, una *pleta* és una urbanització feta a l'Alt Pirineu, generalment amb voluntat de típica; vegeu la *pleta de Soldeu* (vora Soldeu, Andorra), la *pleta de Saga* (vora Puigcerdà, Cerdanya) i la *pleta d'Aravell* (vora la Seu d'Urgell, Alt Urgell). En ambdós casos, els mots *borda* i *pleta* s'han reintegrat

47. Bibiloni [en línia] considera que els llinatges amb el mot *sant* s'han d'escriure aglutinats, i per això proposa que el nom de l'aeroport de Palma es grafii *Son Santjoan*.

al vocabulari comú amb el nou significat: a Andorra és perfectament possible sentir *Demà anem a sopar en una borda* o *En aquesta zona hi volen fer (o construir) una pleta* (en aquestes dues frases, *borda* i *pleta* ja només tenen el significat nou, i en el segon cas fins i tot és possible que no hi hagués abans cap pleta tradicional a l'indret on es vol urbanitzar).

A la vista de tots els exemples reportats, és perfectament possible reaprofitar topònims antics per a noves instal·lacions; i aquesta idea pot ser una directriu de caràcter administratiu per a la fixació de nous topònims.

APÈNDIX: COMENTARIS A ALGUNS TOPÒNIMS

• *Cubil - Covil*

La grafia més estesa d'aquest mot —que trobem en diversos topònims: *pla del Covil*, *riu del Covil*, *pic del Covil*, *llac del Covil*, etc.— és *Cubil*, que reflecteix la pronúncia local. En els parlars occidentals i en mallorquí, la *o* àtona precedida de *i* tònica se sol pronunciar «u»: *cosí*, *cosir*, *conill*, *morir*, *podrir*, *cobrir*, etc.⁴⁸ Amb aquestes dades, i sabent que existeix el nom comú *covil* 'cau de conills' i que es documenta en altres àrees del domini lingüístic català (entre el Pallars Sobirà i l'Alt Urgell hi ha un *pic de Covil*, a Prasdip (Baix Camp) hi ha *els Covilans* —que n'és un derivat— i també es troba aquest topònim a Alcoi, al sud del País Valencià), sembla que la grafia ha de ser *Covil*.⁴⁹ Lògicament, això no ha d'afectar necessàriament la pronúncia: escrit *Covil* és possible continuar pronunciant «kubil», com s'ha fet tradicionalment. (Aquest topònim també presenta problemes pel que fa al gènere: *la Covil* o *el Covil*.)

• *Xovall - Aixovall*

No és estrany trobar una pròtesi (afegiment de so al principi) en topònims començats per *x-* (fricativa palatal sorda). Així, al País Valencià, les ciutats de *Xàtiva* i *Xàbia* són pronunciades, pels mateixos valencians, «eixàtiva» i «eixàbia». Podria ser que, en origen, fos *Xovall* i *Xirivall*, i que la grafia amb *a-* inicial fos la consagració gràfica d'un fenomen fonètic corrent en català. La diferència és que «eixàtiva» i «eixàbia» es veuen, al País Valencià, com a pronúncies col·loquials, mentre que en l'escriptura i els àmbits formals s'empra *Xàtiva* i *Xàbia*. La comparació amb topònims valencians semblants, doncs, ens pot portar a proposar

48. Tot i ser un parlar encasellat en bloc dialectal oriental, el mallorquí no neutralitza la *o* àtona en «u» (com fan a Barcelona o Girona). Tampoc es fa aquesta neutralització a la meitat occidental de l'illa de Menorca. Així, a Mallorca se sent «pozà» (i no «puzà») per *posar* (amb l'excepció de Sóller). Però sí que se sent «kubrí» per *cobrir*.

49. Moreu-Rey (1999: 43 i 191) aporta més topònims amb *covil* (o *cubil*, o fins i tot *cuil*), alguns dels quals aglutinats (*Covildases* i *Cuil d'Ases* i *Cubil d'Ases*; *Cubilplana* o *Cuilplana*). Vegeu, també, l'OnCat (COROMINES 1989-1997, vol. III: 460-461).

Xovall i *Xirivall*, grafies que recolzen sobre altres arguments, com l'etimologia i les fonts històriques (per exemple, la *s-* inicial palatalitzada, com a *Xàtiva*).⁵⁰ De fet, Carol (2005), el DECat i altres obres opten per *Xovall*.

• ***Juberri - Juverri***

En els parlars betacistes (això és, que pronuncien igual *v* i *b*), quan hom troba un topònim amb el so «b» i no hi ha informació etimològica ni possible comparació amb topònims de parlars no betacistes (valencià i balear), la recomanació és grafiar-ho amb *b* (MOLL & TORT 1985: 84). Per tant, sense aquesta informació la grafia més adequada seria *Juberri* (tal com està ara i tal com ho posa el DCVB per a un altre indret). Ara bé, alguns autors, com Carol (2005) i Coromines (1965-1970, vol. II: 25), consideren que aquest topònim deriva de *jou*. L'alternança entre *u* i *v* es dona en molts casos en català: *meu/meva*, *nou/nova*, *blau/blava*, *nou/novè*, *tou/tova*, etc. Si aquesta explicació etimològica fos certa, es podria proposar d'escriure *Juverri*, com fa la GEC.

• ***la Massana - la Maçana [essa o ce trencada]***

Aquest és un cas típic de divergència entre la tradició i l'etimologia. Malgrat que per etimologia caldria escriure *la Maçana* (perquè prové de *Matiana*, i el grup llatí *ti* seguit de vocal s'escriu *c* o *ç*), i a pesar que l'Institut d'Estudis Catalans i la GEC escriuen *la Maçana*, la tradició és descriure-ho amb *ss*. Amb motiu de l'edició de la GDG, ja es va sol·licitar al Consell General d'escriure-ho amb *ç*, però aquesta institució parlamentària va acordar (març del 1976) mantenir la forma amb *ss* (GDG, pàg. 190). Aquesta decisió del Consell General consagra la forma tradicional, que, com s'ha vist, és un dels factors primordials a l'hora de fixar les grafies oficials dels topònims. A més, no seria el primer cas de so «s» en què es contravé la informació etimològica: *Terrassa* s'escriu amb *ss* malgrat que per etimologia hauria de ser *Terraça*. En aquest sentit, com fa veure Moreu-Rey (1999: 199), seria contradictori —i nosaltres hi afegim injust— “imposar” la grafia *la Maçana* (o *Caça de la Selva*) perquè l'etimologia ho exigeix i, en canvi, mantenir la grafia *Terrassa*.

D'altra banda, i anàlogament a la norma de la grafia *b/v*, si no se sap l'etimologia certa d'un mot que conté el so «s» sord, s'ha d'escriure *s* o *ss* i no pas *c* o *ç* (MOLL & TORT 1985: 84). No és el cas de *la Massana*, però amb la balança decantada cap a la lletra *s* o el dígraf *ss* en cas de dubte, encara queda més refermada l'opció d'escriure *la Massana*.⁵¹

50. Històricament, en català també s'ha donat el procés invers: el pas de *x-* a *s-* (AGUILÓ 2002: 181-182).

51. Clavé (1993: 127) defensa la grafia amb *ss*, però precisament adduint-hi l'etimologia. Segons aquest autor, *la Massana* prové de *mas*. Aquesta hipòtesi, però, no se sosté, ja que el plural de *mas* és *masos*, amb *s* sonora, com altres derivats: *masover*, *masia*, etc.; per tant, si la hipòtesi de Clavé fos certa, hom diria *la Masana*, amb *s* sonora, mentre que aquest topònim té essa sorda.

• *la Margineda - la Margeneda*

La Margineda és una zona urbanitzada entre Santa Coloma i Sant Julià de Lòria. En aquest cas tenim un fenomen fonètic que s'estén per molts parlars (per tant, no és un localisme). Els trets fonètics locals tenen més permissivitat en la fixació gràfica oficial dels topònims —sobretot si són topònims menors—, i s'oficialitzen amb més liberalitat, mentre que els fenòmens fonètics generalitzats solen evitar-se en la fixació gràfica oficial dels topònims.

En aquest cas concret, tot fa pensar que el topònim *Margineda* segurament prové de *marge*. Aquest topònim, doncs, significa 'lloc amb màrgens' (com tenim *pineda* 'lloc amb pins', *fageda* 'lloc amb faigs', *teixeda* 'lloc amb teixos', *albereda* 'lloc amb àlbers', *arbreda* 'lloc amb arbres', etc.).⁵² Que hi hagi una *i* en comptes d'una *e* s'explica perquè, en la parla col·loquial, tocant a sons palatals (com *g* o *ny*) la *e* sovint es pronuncia «i»: «giné» per *gener*, «ginóll» per *genoll*, «lligí» per *llegir*, «sinyó» per *senyor*, etc. La normativa ortogràfica catalana evita reflectir en l'escriptura aquesta pronúncia, com es veu en els exemples anteriors. Per tant, podria ser *la Margeneda*.

Ara bé, hi ha poderosos arguments per a l'oficialització de la grafia *la Margineda*. En primer lloc, tenim la pronúncia: ja hem vist que la fixació toponímica s'ha de fer basant-se en la pronúncia actual. En segon lloc, hi ha la tradició. Efectivament, fa molt de temps que s'escriu *la Margineda* (en documentació administrativa, en mapes, en retolació viària, etc.); i la tradició es remunta fins molt enrere: abans del segle XII ja es documenta la grafia *Margineda* i *Margineds* (BARAUT 1988). I, en tercer lloc, els criteris de fixació toponímica ja preveuen, per a topònims referits a accidents geogràfics —una margeneda en origen ho és, encara que avui sigui una àrea urbanitzada—, el manteniment de formes dialectals:

“En els accidents geogràfics, a més de respectar les formes dialectals (*redó* / *rodó*, *jonc* / *junc*, etc.: *coll Redó* [el Pinell de Brai, Terra Alta] / *collet Rodó* [Rubió, Anoia]; *rasa del Joncar* [Berguedà] / *barranc del Juncar* [Pallars Jussà], etc.) com fem amb els noms dels municipis i dels nuclis de població (*Campredó* [Tortosa, Baix Ebre] / *Camprodon* [Ripollès]; *la Jonquera* [Alt Empordà] / *Juncosa* [Garrigues], etc.), també es mantenen formes de caràcter més local o popular, ja que en aquest àmbit no es dona una situació de rebuig social que sí que es produeix en el nom de les poblacions si s'inclouen formes que es poden considerar o interpretar com a molt col·loquials o poc formals: *barranc dels Pèlics* (Priorat), *coll de la Bauma* (Gisclareny/Saldes), *torrent de la Bauma* (Ripollès), *el Ridaura* (per al curs fluvial, mentre que el municipi manté la forma històrica *Riudaura*, malgrat que la pronúncia general sigui la mateixa que per a l'hidrònim)” (*Criteris...* 2005)

52. Per a més informació sobre aquest tipus de topònims, vegeu Bastardas (1993) i Rasico (2003). La presència de la *n* s'explica perquè el mot *marge* té una *n* final que no s'escriu però que reapareix en els derivats i plurals (l'expansió cap a la dreta): *màrgens* (o *marges*), *margener* 'persona que fa màrgens', *margenet* 'marge petit', etc.

En qualsevol cas, sembla aconsellable que el que es decideixi per a *la Margineda* s'apliqui també al *carrer dels Marginets*, d'Andorra la Vella: no tindria sentit escriure un topònim amb *e* i l'altre amb *i* (i també, és clar, al *pont de la Margineda*, de l'època romànica).

• **Sant Cerni - Sant Serni**

Les grafies *Sant Cerni de Nagol* i *Sant Cerni de Canillo* (noms d'església) tenen una certa tradició, però ha de ser *Sant Serni* en ambdós casos, per dues raons.⁵³ Primerament, perquè *Serni* és un hipocorístic (abreujament de nom propi) de *Sadurní* (com *Laia* ho és d'*Eulàlia*, *Txell* ho és de *Meritxell*, etc.). Si *Serni* fa referència a *Sadurní*, és lògic que vagi amb *s*.⁵⁴ I, segonament, aquesta posició queda reforçada per la comparança amb altres topònims catalans ja fixats. Així, entre la Seu d'Urgell i Andorra (concretament, a Anserall) existeix l'antic cenobi de *Sant Serni de Tavèrnoles*, escrit amb *s*. No tindria sentit que una església s'anomenés *Sant Cerni* i l'altra *Sant Serni*. En aquest cas, a més, no es tracta d'un topònim llunyà a Andorra, sinó que hi és molt proper; no tan sols geogràficament, sinó històricament i socialment, tenint en compte la importància històrica i cultural de Tavèrnoles per a Andorra i els lligams que va haver-hi en època medieval (i el fet que el jovent andorrà, en estudiar història d'Andorra, un moment o altre veurà escrit el nom d'aquest cenobi alt-urgellenc als llibres d'història).

Contràriament a aquestes dues raons, Pol (2004b) sosté que amb la tradicionalitat n'hi ha prou per a l'admissió de la grafia *Sant Cerni*.⁵⁵ Pol deixa entreveure que *Cerni* és la forma típica "d'Andorra i del Pirineu" i que es pot contraposar a la forma *Sadurní* "de la Catalunya Central".

Ara bé, com ja s'ha dit, a pocs quilòmetres d'Andorra hi ha *Sant Serni de Tavèrnoles*, escrit amb *s*. I hi ha molts altres indrets del Pirineu i del Prepirineu

53. No pas *Sant Serní* amb accent, com du al DCVB. En la parla d'Andorra aquest mot és pla («sèrni»), no pas agut.

54. Els topònims amb noms de sant en forma popular abreujada són força corrents: *Sant Boi de Llobregat* (Baix Llobregat) [i no *Sant Baudili*], *Sant Fruitós de Bages* (Bages) [i no *Sant Fructuós*], *Sant Guim de Freixenet* (Segarra) [i no *Sant Guillem*], *Sant Mori* (Alt Empordà) [i no *Sant Maurici*], *Sant Pol de Mar* (Maresme) [i no *Sant Pau*, tot i que hi ha pobles que tenen aquest nom], *Sant Serni* (Gavet de la Conca, Pallars Jussà) [i no *Sant Sadurní*, tot i que hi ha pobles que tenen aquest nom], *Sant Fost de Campsentelles* (Vallès Oriental) [i no *Sant Faust*], *Santa Llogaia d'Àlguema* (Alt Empordà) i *Santa Llocaia* (Cerdanya francesa) [i no *Santa Leocàdia*; tot i que el poble cerdà té com a nom oficial la forma francesa *Sainte-Léocadie*], etc. Hi ha més exemples d'aquest tipus de topònims a Moreu-Rey (1999: 111).

55. De fet, Pol hi afegeix dos arguments més a banda de la tradició: l'estètica i la identitat. Però l'argument de l'estètica no es pot utilitzar en la fixació gràfica dels topònims, perquè és una qüestió de gust personal —a algú altre li pot agradar més l'altra grafia—, cosa que ho fa inviable com a criteri. I l'argument de la identitat en certa manera ha de recolzar-se sobre la tradició (una grafia no tradicional no és percebuda com a simbòlica de la identitat). Per tant, l'únic argument realment sòlid de Pol és la tradicionalitat.

amb esglésies dedicades a aquest sant. Així, a Prats i Sansor (Cerdanya), Arfa (Alt Urgell), Capolat (Berguedà), Guixers (Solsonès) i Sopeira (Ribagorça aragonesa) trobem les esglésies de *Sant Serni*, escrites amb *s*; també hi ha els pobles de *Sant Serni* (Gavet de la Conca, Pallars Jussà) i *Sant Serni del Bosc* [o *Sant Serni de Llanera*] (Torà de Riubregós, Alta Segarra), amb *s*. Igualment, al Rosselló hi ha una altra església anomenada *Sant Serní* (DCVB). Això sol desmunta l'argument de la tradicionalitat pirinenca de la grafia *Cerni*: la grafia *Serni* és igualment típica de l'Alt Pirineu. Per tant, només queda dempeus la tradicionalitat andorrana com a argument per a la grafia *Cerni*. Argument que també es desmunta quan es consulta la documentació antiga. Si bé la grafia *Cerni* apareix en textos del segle XVII (BASCOMPTE 1997: 160), al segle XIX ja apareix escrit *Serni* (en un mapa d'Andorra fet per Lluís Ignasi Fiter, del 1874, referit a l'església de Nagol (PUJAL 1999: 181)). Aquesta grafia anirà apareixent durant tot el segle XX; així, el 1954, en un document del Comú de Sant Julià de Lòria hi veiem escrit *Sant Serni* (*Arxius Comunals de Sant Julià de Lòria*; Arxius Històrics Nacionals, 1997). La documentació, doncs, revela que la grafia *Serni* és tradicional d'Andorra i del Pirineu. I com que hi ha altres arguments a favor de la grafia *Serni* (etimologia, comparació amb Tavèrnoles, etc.), aquest topònim ha d'anar amb *s*.

• *la Valira del Nord - la ribera d'Ordino*

No és estrany —per bé que tampoc és gaire habitual— que un indret rebi més d'un nom. A tall d'exemple, la població de *Caldes d'Estrac* (Maresme) és anomenada, popularment, *Caldetes* (en tot cas, qui fixi la grafia oficial haurà de triar). Això passa sobretot en pics, serres o colls, que són anomenats de maneres diferents a cada vessant (TORT 2001, n. 63). En el cas andorrà, i segons la GDG, hi ha el *pic de la Coma de les Varilles*, en francès *pics de la Portaneille*; el *pic de les Canals d'Arans*, que també es coneix com a *pic de Percanela*; el *pic del Pla de l'Estany*, en francès *pic des Bareytes*; el *pic del port de Siguer*, en francès *pic de Bagnels*; el *pic de la Portelleta*, per als cerdans *tossa Plana de Lles*; etc.⁵⁶

Un exemple de multiplicitat de noms a Andorra el trobem en els rius. Els mapes i textos andorrans solen parlar de *la Valira d'Orient* (el curs d'aigua que va de les Bordes d'Envalira fins a Escaldes, passant per Canillo i Encamp), *la Valira del Nord* (el curs d'aigua que va d'Arcalís a Escaldes, passant per la Cortinada, Ordino i la Massana) i *el Gran Valira* (el curs d'aigua que va d'Escaldes fins a la frontera espanyola, passant per Andorra la Vella, Santa Coloma i Sant Julià de Lòria).

56. A vegades la duplicitat és entre el singular i el plural (fenomen que es detecta sobretot a la regió de Girona i comarques adjacents). Així, el monestir de *Sant Pere de Rodes* (al cap de Creus, Alt Empordà) també pot ser *Sant Pere de Roda*. Igualment, *el Terraprim* o *els Terraprims* (zona entre l'Alt Empordà i el Pla de l'Estany), *la Garrotxa* o *les Garrotxes* (zones de l'Alt Empordà i del Conflent; però oficialment *la Garrotxa* com a nom oficial de comarca catalana), *la Gavarra* o *les Gavarres* (serra que separa el Baix Empordà estricta i la vall d'Aro). Totes aquestes formes poden aparèixer en tota mena de textos.

Com es pot veure, aquest sistema denominatiu és andorranocèntric; és a dir, es bategen els rius des d'una òptica exclusivament andorrana, en perspectiva radial. Tanmateix, en altres obres hi veiem *Valira d'Encamp* (GEC) o *Valira Oriental* (CLAVÉ 1993: 115) per a la Valira d'Orient, i *ribera d'Ordino* (GEC),⁵⁷ *Valira d'Ordino* (CLAVÉ 1993: 115) o *Valira Occidental* (CLAVÉ 1993: 115) per a la Valira del Nord. Cal veure quina d'aquestes formes s'ha d'oficialitzar: no sembla lògic que hi hagi fins a quatre denominacions per a un mateix accident geogràfic.

En aquest procés d'oficialització cal veure quina és la forma que té més implantació; segurament seran *Valira d'Orient*, *Valira del Nord* i *Gran Valira*. Ara bé, com hem vist, aquest sistema de bateig és andorranocèntric, com si els tres rius fossin una cosa exclusivament andorrana; i això presenta dos problemes. El primer problema és que el riu arriba fins a la Seu d'Urgell, i el nom hauria de ser el mateix a banda i banda de la frontera: si els alt-urgellencs no diuen *Gran Valira*, aquesta proposta denominativa perd punts.

El segon problema és la confrontació amb els criteris usats pels geògrafs per al bateig de rius. Aquests criteris estableixen que el riu important és el curs fluvial que té les seves fonts més lluny de la desembocadura —al mar, a un altre curs fluvial o a un llac—, i que la resta de cursos fluvials en què es bifurca —a mesura que hom va de la desembocadura per amunt— són afluents. Això és útil en rius que, quan conflueixen, tenen un cabal semblant. En efecte, és fàcil de determinar quin és el riu principal quan els afluents són poc cabalosos: el riu Siurana es considera un affluent de l'Ebre perquè en l'aiguabarreig de tots dos rius, a Garcia (Ribera d'Ebre), l'Ebre és molt més cabalós que el Siurana. Però quan dos rius que conflueixen tenen un cabal semblant, el criteri és mesurar la llargada de cada curs fluvial: el més llarg serà el riu important i el més curt en serà l'afluent.⁵⁸ Per tant, si bategèssim els rius andorrans seguint els criteris internacionals, més amunt d'Escaldes un dels dos rius —el que arriba més lluny— ha de portar el mateix nom que el curs fluvial que va d'Escaldes fins a la Seu d'Urgell (*Valira*), i l'altre ha de tenir un nom diferent (val a dir que pot contenir el mot *Valira*, però aleshores acompanyat d'un diferenciador).

En definitiva, i potser tenint present tots aquests elements, es podria formular una proposta d'oficialització que reculli dues denominacions (però només dues) per a cada riu. Consistiria a donar com a bones alhora la denominació andorranocèntrica —tampoc es tracta de perdre els referents propis— i la denominació

57. El mot *ribera* significa 'riu petit'. Entre l'Alt Urgell i el Solsonès hi ha la *ribera Salada*, dita així perquè la seva aigua és salada. El riu *d'Ondara* (Segarra i Urgell) també és conegut com a *ribera d'Ondara*. Igualment, a la Catalunya Nord hi ha la *Ribereta* i la *Riberola*.

58. És cert que l'aplicació d'aquest criteri ha arribat tard en algun cas. Així, sembla que el curs fluvial que, travessant la Catalunya central, desemboca vora Barcelona, no té el seu punt més allunyat de la desembocadura a les anomenades *fonts del Llobregat* (Castellar de n'Hug, Berguedà). Això implicaria canviar de nom el curs fluvial que va d'aquell poble fins a Guardiola de Berguedà, i donar el nom *Llobregat* a un altre curs fluvial que, des d'aquest poble, arriba més lluny.

amb criteris geogràfics internacionals —per tal de no posar-se d'esquena a aquests criteris—; i, a través de l'escolarització i eines similars, emmarcar degudament la usabilitat de cada sistema denominatiu (en documents interns el sistema andorranocèntric, i en documents acadèmics adreçats a actes o publicacions internacionals el sistema internacional). S'ha de reconèixer, però, que és una solució que va contra les recomanacions de l'ONU (ALCÁZAR & AZCÁRRATE 2002: 890). Tanmateix, socialment sembla una solució òptima i al capdavant el que es fa és donar dos sistemes denominatius que tenen raó de ser perquè es basen en dos punts de vista (la centralitat andorrana i la llargària des de la desembocadura fins a les fonts).⁵⁹

• ***camp de Claror - calm de Claror***

Valls (2003; 2004a) considera que les formes *camp de Claror* i *camp Ramonet* (espais situats al sud d'Andorra), que recull la GDG, són errònies, i que haurien de ser *calm de Claror* i *calm Ramonet*. Segons Valls, hi hauria hagut una reinterpretació del genèric *calm* 'altiplà, plana a molta altura' en *camp*. Loroografia sembla donar la raó a Valls: es tracta de planes elevades.

El motiu pel qual s'ha canviat de *calm* a *camp* és perquè la paraula *calm* ha anat desapareixent del vocabulari comú, deixant pas a altres formes, com *altiplà* o *plannell*. En desaparèixer *calm* del vocabulari comú, segments fonètics com «kalmdeklaró» han estat reinterpretats i hom hi ha posat un genèric semblant fonèticament i que permet descriure igualment l'accident geogràfic en qüestió (en aquest cas, *camp*; així, «kamdeklaró»). Moreu-Rey (1999: 29), quan parla de la confusió com a motor per als canvis toponímics, precisament posa com a exemple el *calm Ramonet*, que passa a *camp Ramonet*. Aquest procés també s'ha donat amb *coma* 'petita vall ampla', que en algun cas ha deixat pas a una altra forma semblant, *conca*, en topònims com *conca de Meià* (Segre Mitjà, en origen *coma de Meià*). Com que *calm* (o *calma*) ha desaparegut del vocabulari comú, no s'empra com a genèric; però si ha romàs aplicat a un indret, aleshores ha agafat la natura de nom propi; és així com tenim el *pla de la Calma* (al Montseny) o el *roc de la Calm* (a Font-romeu, Cerdanya francesa). Sobre la història d'aquest mot, precisament el DCVB (s. v. *calma* 'altiplà') diu que el mot *calm* és inexistent en català d'avui dia, però que ha quedat fossilitzat en algun topònim com *Sacalm*, que trobem a les Guïlleries: *el Puigsacalm* (o *puig Sacalm* al DCVB) i les poblacions de *Sant Hilari Sacalm* i *Sant Martí Sacalm*. Amb la presència de l'article *sa* o *la* en aquests exemples (i en el de Font-romeu) es dedueix que el mot *calm* era femení. La proposta de Valls, doncs, té el problema que implica restituir un mot desaparegut del vocabulari comú.

• ***pic alt del Covil - pic Alt del Covil***

En general tothom assumeix que els genèrics dels topònims (*pic*, *riu*, *serra*, etc.) s'escriuen amb minúscula, mentre que el nom propi del topònim s'escriu amb

59. No és l'únic cas problemàtic amb els rius i la visió andorranocèntrica. Segons la GDG, el riu *Arieja*, en el seu naixement, també s'anomena *riu del Pas de la Casa*.

majúscula. Per tant, ha de ser *riu Madriu* (i no *Riu Madriu*), *pic de Llops* (i no *Pic de Llops*), *coma de Ransol* (i no *Coma de Ransol*), *vall de Sorteny* (i no *Vall de Sorteny*), etc. L'excepció és el mot *cala* a les Illes (Bibiloni [en línia]): *Cala Bona*, *Cala Millor*, etc.

Tanmateix, hi ha alguns elements lingüístics que ofereixen dubtes. Així, alguns pics tenen els mots *alt* i *baix* en el seu nom: *pic alt del Covil* i *pic baix del Covil*. El dubte és si aqueixos mots, que tenen l'aspecte de ser adjectius, han d'anar amb majúscula o minúscula.⁶⁰ En principi, han d'anar amb majúscula si es considera que el nom propi comença immediatament després del genèric *pic* (llavors es podria fer la paràfrasi *El pic anomenat Alt del Covil...*), o si es considera que el segment *Alt del Covil* és una unitat. En canvi, han d'anar amb minúscula si es considera que *pic alt* i *pic baix* són genèrics (com *riera* o *platja*).

Tanmateix, la resolució d'aquest cas ve per una altra via. En efecte, com fa veure Coromines, el mot *alt* en origen és sinònim de *pic*:

“Com a tot el Pirineu, s'usen a Andorra *pic* i *puig* (o *pui*), però aquest va quedant sobretot petrificat a la toponímia, i *pic* (fora de Pic Negre d'Envalira) és sobretot usat pels geògrafs i excursionistes més que pel poble: més vius i propis d'Andorra són *tossa* o *tossal*, *bony* i *alt*. Els pics punxeguts solen anomenar-se popularment *alt*: Alt del Griu, Alt del Covil, Alt de la Capa, Alt de la Coma Pedrosa. Dels de forma arrodonida o aplanada se'n diu *bonys*: el Bony de les Neres, Bony de Carroi, Bony de la Caubera i d'altres [...]”
(COROMINES 1965-1970, vol. II: 7-8)

Per tant, en l'expressió *pic alt...* hi ha hagut una reinterpretació: s'ha considerat que *alt* és adjectiu quan, en origen, és el genèric. Així, *pic alt del Covil* hauria de ser directament *alt del Covil* (el mateix ha passat amb *pic alt del Comapedrosa*, o *pic del Comapedrosa*).

• *Canòlich - Canòlic*

L'opinió dels experts en toponímia és unànime: no s'ha d'escriure *-ch* final en els noms de lloc (MOLL & TORT 1985: 81), encara que sigui una solució gràfica amb una relativa tradició. Així, ja fa molts anys que es van abandonar les grafies *Vich* [ara *Vic*], *Bell-lloch* [Bell-lloc], *Hostalrich* [Hostalric] o *Montblanch* [Montblanc].⁶¹

60. Un cas semblant és els carrers de Barcelona anomenats *carrer de Sant Pere Més Alt* i *carrer de Sant Pere Més Baix*.

61. Aquestes grafies no tan sols tenen una certa tradició en català, sinó que també han estat potenciades des dels poders públics espanyols i francesos. Així, durant el franquisme s'escrivia *Vich*. Encara avui la grafia oficial d'alguns topònims de la Catalunya Nord és arcaïtzant: *Tech* [Tec] (nom de riu), *Nefiach* [Nefiac] (nom de poble), etc.

Per tant, la forma que pertocaria és *Canòlic*, com ja escriu la GDG (pàg. 139).⁶²

La supressió de *-ch* final es va implantar en els primers temps de la fixació ortogràfica de la llengua catalana, a principis del segle xx, temps en què es van implantar altres regularitzacions, com la *y* (és *Espui* i no *Espuy*, *Lleida* i no *Lleyda*, *Montbui* i no *Montbuy*, *Deià* i no *Deyà*, *Tuïr* i no *Tuy*, etc.). Des del punt de vista normatiu, només es permet l'ús del dígraf *-ch* en els cognoms, com *Blanch*, *Bosch*, *Domènech*, *Benlloch*, *Adellach*, etc. (aquells que ja s'escriguessin així):⁶³

“En català ha estat usat des d'antic el dígraf *ch* amb dos valors diferents: — 1. Pronunciat *k*: *sach*, *amich*, *llarch*, *pròlech*. Aquest *ch* ha estat modernament reemplaçat per *c* o *g* (*sac*, *amic*, *llarg*, *pròleg*); però es troba encara usat en noms propis (Ex.: *Aymerich*, *Rosich*, *Poch*); — 2. Pronunciat *tx*: *flecha*, *planxa*. Aquest *ch* és actualment usat sols a València; a Catalunya es troba reemplaçat per *tx* o *x* (*fletxa*, *planxa*).” (FABRA 1932: 10-11)

“El so de *c* final apareix escrit *ch* en els cognoms: *Folch*, *Poch*, *Alberich*.” (Fabra 1956: 11)

Tot i amb això, hi ha ferms partidaris de la grafia *Canòlich* (encara figura així en rètols viaris de Sant Julià de Lòria). Com a defensa de la grafia *Canòlich* es podria argumentar que és la *forma andorrana* tradicional (figura legal que tipifica l'article 14 de la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial). Però aquest argument de la tradicionalitat té tres contraarguments (que se sumen als de la normativa ortogràfica) que menen a la grafia amb *-c*. Són aquests:

a) La grafia *Canòlic* és igualment *forma andorrana*; és a dir, igual de tradicional que *Canòlich*. De fet, el Govern només empra aquesta grafia des de fa anys,

62. Es podria al·legar que en alguns rètols viaris surt escrit algun topònim català amb *-ch*. Que quedi algun rètol amb una grafia obsoleta (com *Bell-lloch* en un trencall de la carretera de Balaguer a Lleida, escrit així en 2004) no significa que aqueixa grafia sigui vàlida, sinó que les autoritats no fan prou bé la seva feina en matèria de la retolació viària. En aquest cas concret es tracta d'un rètol que el 2004 ja era molt antic (es veia per l'estructura del rètol esmentat, d'una única planxa de ferro en comptes de làmines, i per la tipografia de la lletra, més alta de cos del que és usual avui dia). És lògic que la població doni a la retolació viària el valor d'oficial —així hauria de ser—; però quan es veuen molt rètols mal escrits, no queda més remei que posar en quarantena aquesta credibilitat (vegeu, a tall d'exemple, les reflexions de Solà (2005) sobre aquesta qüestió referides a Eivissa i Formentera). Així, per exemple, en els rètols de la carretera de la Seu d'Urgell a Puigcerdà, el mateix any 2004 encara es podia llegir *Puigcerda*, sense accent. Cal tenir present que alguns rètols no és que estiguin mal escrits, sinó mal fets o mal posats. Si a Anserall (Alt Urgell), en la mateixa època, hi havia dos rètols a pocs metres l'un de l'altre que indicaven una distància impossible (el rètol més proper a la Seu d'Urgell indicava 8 km fins a Andorra, i el més proper a Andorra indicava 9 km fins a Andorra), tampoc podem donar credibilitat absoluta als rètols viaris.

63. En general, en els cognoms es mantenen totes les irregularitats gràfiques: *Farré* per *Ferrer* (a Barcelona), *Puchol* per *Pujol* (a València), *Balañà* per *Balanyà* (arreu dels territoris catalanoparlans sota domini espanyol), *Margall* per *Margall* (a la Catalunya Nord), etc.

perquè figura així al GDG. Dit d'una altra manera: no es pot argumentar que la grafia *Canòlich* és andorrana i que la grafia *Canòlic* és imposada des de Barcelona —on s'ha dissenyat la normativa ortogràfica de la llengua catalana—: hi ha andorrans que prefereixen una forma i hi ha andorrans que prefereixen l'altra. Això sol ja deixa la grafia *Canòlic* en igualtat de condicions respecte a la grafia *Canòlich* com a candidata a ser oficial en cas que la tradicionalitat hagi de ser el factor més important en la fixació oficial d'aquest topònim.

b) Passar a escriure *Canòlic* no s'ha d'interpretar com una alteració de la tradició (com si grafiar *Canòlich* fos respectuós i grafiar *Canòlic* fos transgressor), sinó tot al contrari. Efectivament, escriure *Canòlic* s'ha d'interpretar com —i de fet és— una actualització de la tradició. Els elements tradicionals que romanen inalterats són els que, amb el pas del temps i els canvis que experimenta el món, acaben esdevenint obsolets.⁶⁴ En canvi, aquells elements tradicionals que van adaptant-se al pas del temps, a poc a poc però sense perdre l'alè, són els que arriben als nostres dies amb ple valor. En aquest sentit, el mapa administratiu local andorrà serveix com a exemple d'això que diem: durant centenars d'anys, el Principat d'Andorra s'ha ordenat internament en sis parròquies; a final del segle xx, hom va creure oportú crear la setena parròquia, Escaldes-Engordany. La creació d'aquesta parròquia no va ser un trencament de la tradició, sinó tot al contrari: es va actualitzar i posar al dia el mapa administratiu local andorrà, adequant l'eina que és la divisió parroquial a les necessitats del món modern. Anàlogament, el fet que el Pas de la Casa reclami esdevenir la vuitena parròquia, independentment dels motius d'aquesta demanda i de si realment cal fer-ho, reflecteix la voluntat de la gent d'adaptar el mapa administratiu local andorrà a les realitats i necessitats del segle XXI (que no tenen res a veure amb les realitats i necessitats del segle XVIII) utilitzant la fórmula tradicional de les parròquies. Com a conclusió, doncs, podem dir que grafiar *Canòlic* és un pas més d'actualització de la tradició andorrana. (D'altra banda, els andorrans saben millor que ningú que es pot conjuminar la tradició i les arrels amb la innovació i la modernitat, sense que la tradició impedeixi modernitzar-se i sense que la innovació esborri les arrels: amb aquest equilibri s'ha construït i ha avançat el país.)

c) El santuari de Canòlic es pot considerar patrimoni de tot el poble andorrà (com Meritxell, per bé que en el cas de Meritxell aquest valor és encara més gran). Per tant, qualsevol tractament que s'hi faci —sigui unes obres de millora de l'entorn de l'ermita, sigui la fixació gràfica del topònim— ha de ser pensant que es tracta d'un element patrimonial de tot el poble andorrà. La grafia *Canòlic* ha estat proposada per moltes persones i institucions, de dintre i de fora d'Andorra, i de

64. O una fotografia del passat: alguns balls tradicionals han perdut la seva funció de socialització i relació que tenien abans, perquè avui dia tenim sales de ball tot el cap de setmana, o els xats d'Internet, i els balls tradicionals que s'han mantingut inalterats només es ballen un cop a l'any a la plaça del poble i escenificant-ho com si fos gairebé teatre.

tots els àmbits (administratiu, polític, cultural, acadèmic, etc.); això i el fet que sigui la grafia més adequada atenent criteris científics i la converteix en la forma més apta per a la comunitat andorrana. En canvi, la grafia *Canòlich* no compleix aquests requisits.

[Encara hi ha una altra raó, col·lateral, que pot menar a oficialitzar la grafia amb *-c*. En textos antics es troba la grafia *Canòlig*. Pot ser que realment es pronunciés «kanòlik», com avui dia; però aquesta grafia també pot representar la pronúncia «kanòlitx» (com la grafia *puig* representa la pronúncia «pútx»). Si es pronunciava realment «kanòlitx», és lògic que hom escrivís *Canòlig* i també *Canòlich*, seguint l'ortografia occitana (vegeu la primera citació de Fabra). Amb el pas del temps, és possible que la grafia *Canòlich* portés a la pronúncia «kanòlik» (com *blanch* o *llarch*); en aquest supòsit, la grafia *Canòlich* encara tindria menys sentit, perquè representaria una pronúncia antiga, i en qualsevol cas el topònim oficial s'ha de fixar a partir de la pronúncia actual.]⁶⁵

Diguem, d'altra banda, que tant si la grafia oficial és *Canòlic* com si és *Canòlich*, aquest mot com a nom de dona pot romandre inalterat (en el cas de les dones que viuen avui; una altra cosa és les que neixin en un futur). És a dir: encara que es grafii *Canòlic* el santuari, una persona pot continuar escrivint el seu nom *Canòlich* si així figura al Registre Civil i al passaport.

BIBLIOGRAFIA

- AADD (1988-1989). "Col·loqui sobre el substrat lingüístic del català", *Llengua & Literatura*, 3, pàg. 339-426.
- AADD (1998). *La toponymie, un patrimoine à préserver. En Inde, en Gascogne, en Alsace, vers une politique de réhabilitation des anciens toponymes?* París: L'Harmattan. [Actes del col·loqui *Conscience et maîtrise d'un patrimoine. La toponymie en Alsace.*]
- AADD (2002). *Els substrats de la llengua catalana. Una visió actual*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura.

65. No és estrany trobar vacil·lacions en mots amb «tx» final. El poble d'Urtx (Cerdanya), s'escriu amb *-tx*; però etimològicament hauria de ser *Urg* (pronunciant la *-g* final com a «tx»). De fet, el nom de la ciutat de la Seu d'Urgell sembla que deu el segment *Urgell* —que antigament era el nom de la població— al poble d'Urg (amb un sufix diminutiu). Que *Urtx* s'escriu amb *-tx* té la seva lògica: escriure *Urg* implicaria pràcticament que tothom acabaria pronunciant-ho «úrk». La grafia d'aquest poble no és problemàtica, perquè ja està resolta; però hi ha un personatge important per a la història d'Andorra que du, en el seu nom, el topònim cerdà. Es tracta de Pere d'Urg, bisbe d'Urgell, i participant en la signatura dels pariatges (els primers documents constitucionals d'Andorra, que implanta el consenyoriu que ha perviscut fins avui). Sembla que hauriem de dir «úrtx», però és habitual sentir «úrk» entre els andorrans que esmenten aquest personatge.

- ADELLACH, Bonaventura; GANYET, Ramon (1977). *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra* [títol a la coberta: *Valls d'Andorra. Geografia i diccionari geogràfic*]. Andorra la Vella: Consell General [GDG].
- ADIEGO, Ignasi-Xavier (2002). “Les llengües preromanes indoeuropees de la Península Ibèrica directament documentades”, dins AADD (2002), pàg. 33-51.
- ADROER, Anna (2003). “Toponímia i retolació”, ponència presentada a les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana* (Bellver de Cerdanya, 3, 4 i 5 de juliol del 2003).
- AGUILÓ, Cosme (1999). “Trenta nàugrafs toponímics. Apel·latius de molt baixa freqüència a les illes Balears”, *Catalan Review*, XIII, 1-2, pàg. 37-72. [Reproduït a AGUILÓ (2002).]
- AGUILÓ, Cosme (2001). “Reflexions elementals a l'entorn de la defensa de la toponímia”, *Llengua Nacional*, 34, pàg. 24-25.
- AGUILÓ, Cosme (2002). *Toponímia i etimologia*. Palma / Barcelona: Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALCÁZAR, Adela; AZCÁRATE, Margarita (2002). “Cuestiones sobre la normalización de municipios en el registro de entidades locales”, *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Denes, pàg. 889-906.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll [10 volums]. Adreça web <<http://dcvb.iecat.net>> [DCVB].
- AMIGÓ, Ramon (1980). “Vint-i-cinc anys d'experiència en recull de noms de lloc. Uns quants exemples modèlics”, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 1, pàg. 20-28.
- AMIGÓ, Ramon (1994). “Alguns comentaris sobre inventaris de toponímia”, *Introducció a l'onomàstica*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, pàg. 13-30.
- AMIGÓ, Ramon (1999). *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AMIGÓ, Ramon (2000). *Llenguatge endins. Un recorregut històric pels noms de lloc*. Reus: Centre de Lectura.
- ANGLADA, Manuel (1993). *Arrels d'Andorra. Prehistòria d'Andorra a través dels noms de lloc*. Andorra la Vella: Editorial Andorra.
- ARMENGOL, L.; CAMIADE, M.; PONSICH, Pere; BECAT, Joan (1980). *Atlas d'Andorra*. Perpinyà: Institut d'Estudis Andorrans.

- BAIGES, Ignasi J.; FAGES, Mariona (1993). *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIV*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- BALANÀ, Pere (1990 [1989]). *Els noms de lloc de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2a ed.
- BALANÀ, Pere (1993). "Assaig breu de taxonomia de les etimologies toponímiques", *Estudis de llengua i literatura catalanes XXVII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 263-270.
- BARAUT, Cebrià (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XII*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- BARAUT, Cebrià (1990). *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles X-XII*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- BASCOMPTE, Domènec (1997). *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XVII*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- BASSEDA, Lluís (1990). *Toponymie historique de Catalunya Nord*. Prada de Conflent: Terra Nostra.
- BASTARDAS, Maria Reina (1993). *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi de doctorat].
- BASTIDA, Roser [et al.] (1991). *Atlas d'Andorra*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra. [El 1989 es va publicar un atlas, elaborat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya; aquest del 1991 n'és una segona edició, amb correccions.]
- BECAT, Joan (2002). "Els topònims dels mapes i documents públics a França: normes, procediments de correcció, debat ciutadà i jurídic, situació i actituds a Catalunya Nord", *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Denes, pàg. 927-947.
- BERTRANPETIT, Jaume; VIVES, Elisenda [ed.] (1995). *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques.
- BIBILONI, Gabriel (1983). *Els noms dels carrers de Palma*. Palma: Ajuntament de Palma.
- BIBILONI, Gabriel (2001). *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears*. Palma: Universitat de les Illes Balears. [Amb la col·laboració d'I. Martínez, H. Planisi, C. Rigo i M. Rosselló.]
- BIBILONI, Gabriel [en línia]. *Recomanacions per a l'ús de la toponímia*. Adreça web <<http://www.bibiloni.net/toponimia>>.

- BOFARULL, Manuel (1991). *Origen dels noms geogràfics de Catalunya: pobles, rius, muntanyes, etc.* Barcelona: Millà.
- BOLÒS, Jordi; HURTADO, Víctor; NUET, Josep (1987). “Els noms de lloc” / “El poblament”, *Atlas històric d'Andorra (~759-1278)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, pàg. 28-35.
- BRUGUERA, Jordi (1985). *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CARIDAD, Joaquín (1995). *Toponímia y mito. El origen de los nombres*. Barcelona: Oikos-Tau.
- CAROL, Roser (2004). “Feina feta no té destorb”, *El Periòdic d'Andorra* (11-7-2004).
- CAROL, Roser (2005). “D'Aiguarrebra a Xovall de la mà de Joan Coromines”, *Escriptors d'avui, escriptors d'aquí*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana, pàg. 53-75.
- CARRERA, Aitor (2003). “Les representacions gràfiques dels topònims occitans”, *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. València: Denes, pàg. 189-207.
- CARRERAS, Jaume (1997). “Toponímia oficial o popular?”, *Acte del Dinovè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. Fraga / Calaceit: Ajuntament de Fraga, pàg. 37-40.
- CASANOVA, Emili (1996). “Toponímia i normativa: el cas valencià”, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, [60], pàg. 79-91.
- CLAVÉ, Jaume (1993). *Recorregut toponímic per la Seca, la Meca i les Valls d'Andorra*. Solsona: l'autor.
- COMISSIÓ DEL NOMENCLÀTOR (1999). “El Nomenclàtor oficial de Catalunya”, *Llengua i Ús*, 16, pàg. 21-23.
- COMMISSION DE TOPONYMIE QUÉBEC [en línia]. “Politiques de la Commission de toponymie”, adreça web <<http://www.toponymie.gouv.qc.ca/poltopo.htm>>; “Procédures d'inventaire, de traitement, d'officialisation, de diffusion et de contrôle des noms géographiques”, adreça web <<http://www.toponymie.gouv.qc.ca/prodeno.htm>>; “Critères de choix”, adreça web <<http://www.toponymie.gouv.qc.ca/criteres.htm>>; “Définition des principaux termes”, adreça web <<http://www.toponymie.gouv.qc.ca/dtv.htm>>; “Règles d'écriture”, adreça web <<http://www.toponymie.gouv.qc.ca/regles.htm>>.
- COROMINES, Joan (1955). “Toponímia d'Andorra”, *Recueil de Travaux offerts à M. Clovis Brunel*. París: Société de l'École des Chartes, pàg. 288-310. [Reproduït a COROMINES (1965-1970), vol. II, pàg. 5-42.]
- COROMINES, Joan (1965-1970). *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino [2 volums].

- COROMINES, Joan (1976-1977). *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial [3 volums].
- COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial / "la Caixa" [10 volums] [DECat].
- COROMINES, Joan (1989-1997). *Onomasticon cataloniae*. Barcelona: Curial / "la Caixa" [8 volums] [OnCat].
- COROMINES, Joan; RIBAS, Enric (1936). *Notes per al recull dels noms de lloc de les terres catalanes*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia. [Reproduït com a apèndix a: IGLÉSIES, Josep (1953). *La Riba. Termes municipal i parroquial*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.]
- Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal* (2005). Barcelona: Comissió de Toponímia de Catalunya. [Document de treball, provisional i inèdit. Consultada la versió del juny del 2005].
- CUBELLS, Joan (1967). *Disquisicions toponímiques*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- DCVB = ALCOVER & MOLL (1926-62)
- DEA = *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*, VALLS [en premsa]
- DECat = COROMINES (1980-2001)
- DOMINGO, Carles (1997). *Els noms de les formes del relleu*. Barcelona: Societat d'Onomàstica / Institut Cartogràfic de Catalunya.
- DORION, Henri (1984). "Les relations entre la toponymie et les autres sciences sociales", *450 ans de noms de lieux française en Amérique du Nord*. Québec: Les Publications du Québec, pàg. 103-108.
- DORION, Henri (1993). "A qui appartient le nom de lieu?", *Onomastica Canadiana*, 75-1, pàg. 1-10.
- DORION, Henri (1998). "La toponymie, complice involontaire de la politique?", *International Congress of Onomastic Sciences*. Aberdeen.
- FABRA, Pompeu (1932). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu (1956). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- GDG = *Geografia i diccionari geogràfic*, ADELLACH & GANYET (1977)
- GEC = *Gran enciclopèdia catalana*
- GGCC = *Gran geografia comarcal de Catalunya*

- GORROCHATAGUI, Joaquín (2002). “Las lenguas de los Pirineos en la antigüedad”, dins AADD (2002), pàg. 75-101.
- GRAELLS, Jordi; ROMAGOSA, Mercè [et al.] (1999). *Criteris de traducció de noms, denominacions i topònims*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Gran enciclopèdia catalana* [en línia]. Adreça web <<http://www.grec.net>> [GEC].
- Gran geografia comarcal de Catalunya* [en línia]. Adreça web <<http://www.grec.net>> [GGCC].
- HOZ, J. de (1995). “El poblamiento antiguo de los Pirineos desde el punto de vista lingüístico”, dins BERTRANPETIT & VIVES (1995), pàg. 271-299.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990a [1980]). “Llista dels noms dels municipis del Principat”, *Documents de la Secció Filològica*, vol. I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 85-118.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990b [1988]). “Topònims de les Illes Balears”, *Documents de la Secció Filològica*, vol. I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 119-129.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990c [1988]). “L'ús de l'article en els noms de les comarques del Principat”, *Documents de la Secció Filològica*, vol. I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 131.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1992 [1980]). “Addicions i esmenes a la «Llista dels noms dels municipis del Principat» dreçada el 6 de novembre de 1980”, *Documents de la Secció Filològica*, vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 71-77.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996). [«Informes tècnics o d'abast general de l'Oficina d'Onomàstica sobre toponímia», “Sobre toponímia”, *Documents de la Secció Filològica*, vol. III. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 165-169.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1999). “L'Institut d'Estudis Catalans en la realització del Nomenclàtor”, *Llengua i Ús*, 16, pàg. 24-25.
- Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial* (2000). Andorra la Vella: Ministeri de Turisme i Cultura del Govern d'Andorra. [Llei aprovada pel Consell General del Principat d'Andorra el 16-12-1999.]
- LÓPEZ, Esteve; PERUGA, Joan (1994). *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIX*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- LOZANO, Ferran (2003). “Propòsits i despropòsits de la toponímia urbana”, ponència presentada a les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana* (Bellver de Cerdanya, 3, 4 i 5 de juliol del 2003).

- Majúscules i minúscules* (1992). Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2a ed.
- MARÇET, Jaume (2004). “Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana”, *Llengua & Literatura*, 15, pàg. 691-700.
- MARÍN, Ferran; VERNET, Jaume (1991). “El règim jurídic de la llengua en la retolació pública, la toponímia i la denominació dels ens locals a Catalunya”, *Revista de Llengua i Dret*, 16, pàg. 85-119.
- MARTÍ, Joan (1990). “Teià versus Taià i la disciplina lingüística”, *Estudis de llengua i literatura catalanes XX*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pàg. 247-256.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1968). *Toponímia prerromànica hispana*. Madrid: Gredos.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1923). “Els noms de lloc en el domini de la diòcesi d’Urgell”, *Butlletí de Dialectologia Catalana*, XI, pàg. 1-32.
- MOLL, Juli; TORT, Joan (1985). *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya / Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.
- MORAN, Josep (1995). *Estudis d’onomàstica catalana*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- MORAN, Josep (1996). *Consideracions sobre l’onomàstica*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- MORAN, Josep (1997). “Toponímia i vocabulari antic”, *IV Col·loqui d’Onomàstica Valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d’Onomàstica*, vol. II. València: Denes, pàg. 741-743.
- MORAN, Josep (2001). “Llengües preromanes”, *Enciclopèdia de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62, pàg. 26-27.
- MORAN, Josep; BATLLE, Mar; RABELLA, Joan Anton (2002). *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat. [Amb la col·laboració de Joan Peytaví per a la Catalunya Nord.]
- MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2004). “Criteris lingüístics del Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya”, *Llengua i Ús*, 29, pàg. 14-20. [També publicat el mateix any (amb alguns retocs) en altres revistes: “El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya”, *Llengua Nacional*, 46, pàg 20-22 | “El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya”, *Llengua & Literatura*, 15, pàg. 701-107.]

- MOREU-REY, Enric (1965). *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*. Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya.
- MOREU-REY, Enric (1982) = MOREU-REY, Enric (1999).
- MOREU-REY, Enric (1985). [«L'origen o altra relació amb el topònim»], “Consideracions sobre l'antroponímia dels segles X i XI”, *Estudis de llengua i literatura catalanes XI*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 18-20.
- MOREU-REY, Enric (1999 [1982]). *Els nostres noms de lloc*. Palma: Moll. 2a ed. [És més coneguda la primera edició, del 1982; però citem la segona perquè és “revisada i augmentada”.]
- MORROS CASTELLTORT, Josep (1990). “Algunes precisions metodològiques en l'estudi de la toponímia dels municipis. Un exemple: la comarca de la Noguera”, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 40, pàg. 83-94.
- MUJIKU ULAZIA, Nerea [en línia]. *La problemàtica de la terminologia geogràfica dentro de los trabajos de normalización toponímica*. Adreça web <<http://www.uzei.com/TerminBiltz/komunikazioak/35/35Mujika.html>>.
- Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* (2003). Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans.
- OnCat = COROMINES (1989-1997)
- PARELLA, Miquel (2003). “Toponímia en cartografia”, ponència presentada a les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana* (Bellver de Cerdanya, 3, 4 i 5 de juliol del 2003).
- PEREÑA, Mònica (2003). “El marc legal de la toponímia catalana”, ponència presentada a les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana* (Bellver de Cerdanya, 3, 4 i 5 de juliol del 2003).
- PÉREZ, Aigües Vives (2002). “Legislació sobre onomàstica: el cas valencià”, *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Denes, pàg. 971-976.
- PEYTAVÍ, Joan (2003). “Normalització de la toponímia de la Catalunya Nord. Avenços i patrimonialització”, ponència presentada a les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana* (Bellver de Cerdanya, 3, 4 i 5 de juliol del 2003).
- PICORNELL, C. (1982). “La nova toponímia de les Illes Balears. Una aportació als topònims sorgits arrel del turisme”, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 10, pàg. 86-100.

- PIÑOL AGUADÉ, J. M. (1995). *Cap a Andorra i la Cerdanya. Notes de toponímia*. Barcelona: Rondes.
- PLANAGUMÀ, Teresa (2003). “Una experiència de revisió toponímica municipal: el cas d’Olot”, ponència presentada a les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana* (Bellver de Cerdanya, 3, 4 i 5 de juliol del 2003).
- POL, Antoni (2004a). “«É pur, si muove»”, *El Periòdic d’Andorra* (20-6-2004).
- POL, Antoni (2004b). “De la discrepància a l’entesa”, *El Periòdic d’Andorra* (2-7-2004).
- POL, Antoni (2004c). “D’essències i fragàncies”, *El Periòdic d’Andorra* (17-7-2004).
- PORTET, Renada-Laura (1983). *Els noms de llocs del Rosselló: microtoponímia. A la recerca d’una memòria*. [s. l.]: Michel Fricker / La Miranda.
- POY, Pere (2002). “Dificultats en l’anàlisi de la toponímia en llengua catalana”, *Llengua Nacional*, 38, pàg. 21-25.
- PUJAL, Cinta [coord.] (1999). *Atles cartogràfic de les valls d’Andorra*. Andorra la Vella: Govern d’Andorra.
- RABELLA, Joan Anton (2000a). “Toponímia: problemes i mètodes”, *Braçal. Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre*, 21-22 (vol. II), pàg. 551-561.
- RABELLA, Joan Anton (2000b). “Aspectes problemàtics de la normalització i la protecció de la toponímia”, *Estudis de toponímia valenciana*. València: Denes, 415-419.
- RABELLA, Joan Anton [en premsa]. “Reflexions sobre el substrat preromà al Pallars i la Ribagorça”. [Pendent de publicar en la miscel·lània dedicada per E. Casanova i X. Terrado a Joan Coromines.]
- RAMÍREZ SÁBADA, José Luis (2002). “La onomàstica de la antigüedad: antroponímia y toponímia. Su utilidad para la lingüística y para la historia”, dins AADD (2002), pàg. 103-129.
- RASICO, Philip D. (1994). “Sobre alguns topònims septentrionals”, *Estudis de llengua i literatura catalanes XXIX*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pàg. 271-279.
- RASICO, Philip D. (2003). “Els topònims catalans en -et / -ell: entorn d’una tesi de Joan Coromines”, *Estudis Romànics*, XXV, pàg. 151-166.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M.; CASANOVA, Emili [ed.] (1995). *Materials de toponímia. Mestratge de toponímia 1990-1991*. València: Universitat de València [2 volums].
- SEBASTIÀ, Xavier (2002). “L’ús del català en la toponímia de les lleis de l’Aragó: una fita en el bilingüisme normatiu”, *Llengua i Ús*, 25, pàg. 15-19.

- SISTAC, Ramon (2004). [«Pròleg»], dins TURULL (2004a).
- SOLÀ, Joan (1998). “Els topònims”, *Avui* (12-2-1998).
- SOLÀ, Joan (2005). “Eivissa”, *Avui* (15-9-2005).
- TERRADO, Xavier (1992). [«Introducció»], *Toponímia de Betesa*. Lleida: Signe, pàg. 11-42.
- TERRADO, Xavier (1994). “Fonaments per a l'estudi etimològic de la toponímia catalana”, *Introducció a l'onomàstica*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, pàg. 53-72.
- TERRADO, Xavier (1999). *Metodología de la investigación en toponimia*. Saragossa: l'autor.
- TORT, Joan (1999). “Algunes reflexions sobre el concepte de topònim”, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 77, pàg. 59-72.
- TORT, Joan (2001). “La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc”, *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 86. Adreça web <<http://www.ub.edu/geocrit/sn-86.htm>>.
- TORT, Joan (2002). “La toponimia y las nuevas realidades del territorio. Estudio sobre los nombres de las urbanizaciones del litoral catalán”, *Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas*. Santiago de Compostela: Fundación Pablo Barrié de la Maza, pàg. 401-414.
- TORT, Joan (2003). “A propòsit de la relació entre toponímia i cartografia: el principi de ‘significativitat territorial’”, *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. València: Denes, pàg. 675-688.
- TURULL, Albert (1988). “Dues qüestions de toponímia general”, *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey III*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 261-280.
- TURULL, Albert (1991). [«Introducció»], *Els topònims de la Segarra. Nuclis de poblament. Diccionari geogràfic i etimològic*. Cervera: Centre Municipal de Cultura.
- TURULL, Albert (1994). “La formació dels topònims”, *Introducció a l'onomàstica*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, pàg. 73-94.
- TURULL, Albert (2004a) [dir.]. *De Marimanya al Cargol. Inventari toponímic de les Valls d'Àneu*. Esterrí d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- TURULL, Albert (2004b). “Els noms oficials de Catalunya”, *Llengua i Ús*, 29, pàg. 21-23.
- TURULL, Albert (2004c). “La toponímia”, sessió del curs *La romanització del Pirineu i els dominis lingüístics actuals*, Universitat d'Estiu de la Universitat de Lleida (Salardú, 19, 20, 21, 22 i 23 de juliol del 2004).

- VALLS, Àlvar (2003). “Toponímia catalana i andorrana”, *El Periòdic d'Andorra* (5-7-2003).
- VALLS, Àlvar (2004a). “Del Covil a Cegudet, via la Maçana”, *El Periòdic d'Andorra* (11-6-2004).
- VALLS, Àlvar (2004b). “En nom del Pare, del Fill i de l'Esperit”, *El Periòdic d'Andorra* (21-6-2004).
- VALLS, Àlvar (2004c). “Dels topònims al discurs essencialista”, *El Periòdic d'Andorra* (5-7-2004).
- VALLS, Àlvar (2004d). “¿Els dos Valires o les dues Valires?”, *El Periòdic d'Andorra* (19-12-2004).
- VALLS, Àlvar [en premsa]. *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana [DEA].
- VELA, Susanna (2002). *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle xv*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- VELAZA, Javier (2002). “Darrers avenços en la investigació sobre la llengua ibèrica”, dins AADD (2002), pàg. 11-32.
- VENY, Joan (1996). “Onomàstica i dialectologia”, *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 10-44.
- VENY, Joan (2001). *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62.
- VERNET, Jaume [coord.] (2003). [«La toponímia»], *Dret lingüístic*. Valls: Cossetània, pàg. 239-242.
- VILA, Pau (1979). “Qüestions de toponímia”, *La divisió territorial de Catalunya. Selecció descrits de geografia*, vol. I. Barcelona: Curial.
- VILARÓ, Francesc (1992). *Criteris lingüístics per a la senyalització viària*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.
- VILARÓ, Francesc (2002). “Els topònims són moltes coses”, *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Denes, pàg. 1011-1014.
- VILLAR, Francisco (2002). “Indoeuropeos y no indoeuropeos en Cataluña y el Noreste hispano”, dins AADD (2002), pàg. 53-74.